

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

HADİSLER BAĞLAMINDA
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS DÖNEM PROJESİ

Hazırlayan
Mehmet Ali SOĞUCAK

DENİZLİ, 2024

T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

HADİSLER BAĞLAMINDA

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS DÖNEM PROJESİ

Mehmet Ali SOĞUCAK

Proje Danışmanı: Doç. Dr. Osman MUTLUEL

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Tezsiz Yüksek Lisans Programı: Manevi Destek ve Rehberlik

MEHMET ALİ SOĞUCAK tarafından hazırlanan “HADİSLER BAĞLAMINDA MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK” adlı tezsiz yüksek lisans dönem projesi danışmanlığında hazırlanmış olup **Tarih girmek için burayı tıklatın** tarihinde son kontrolü yapılarak Pamukkale Üniversitesi İslam İlimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Manevi Destek ve Rehberlik tezsiz yüksek lisans dönem projesi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Danışman

Doç. Dr. Osman MUTLUEL

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nuntarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu projenin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Mehmet Ali SOĞUCAK

ÖNSÖZ

İslam düşüncesi, insanın manevi dünyasında derin bir iz bırakmış ve ruhsal gelişim ile toplumsal huzurun sağlanmasına yönelik önemli öğretiler sunmuştur. Bu öğretilerin başında, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatı ve hadisleri yer almaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin içsel huzurunu bulma, yaşam amacını keşfetme ve ruhsal dengeyi yakalama çabasında önemli bir rol oynamaktadır. Günümüz toplumunda, bireylerin karşılaştığı manevi boşluklar ve içsel sıkıntılar, insanları manevi bir rehberlik arayışına yönlendirmektedir. Modern dünyanın hızlı değişimleri, sosyal ilişkilerdeki zayıflamalar ve maddi dünyaya duyulan aşırı ilgi, bireylerin manevi yönlerini göz ardı etmelerine neden olmuş ve bu eksiklik, manevi rehberliğin önemini daha da artırmıştır.

Lisans döneminde Hz. Peygamber'in hayatına ve hadislerine duyduğum ilgi, manevi danışmanlık ve rehberlik konusundaki bu tezin yazılmasında önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Hadisler, sadece İslam'ın manevi ve ahlaki boyutunu anlamamız için değil, aynı zamanda bireylerin hayatlarına derinlik katacak bir rehberlik sunduğundan, bu konuyu çalışmanın günümüz insanına hitap edeceği inancındayım. Hem inananlar hem de inanmayan bireyler için, Hz. Peygamber'in sözleri ve fiilleri, evrensel değerler üzerinden içsel huzur ve manevi denge bulmak adına her dönemde hayatımıza ışık tutmaktadır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuya dair kavramsal çerçeveyi ele alıp manevi danışmanlık ve rehberliğin tarihsel sürecine değindik. İkinci bölümde ise Hz. Muhammed'in manevi danışmanlığı, bireysel ve toplumsal sorunları nasıl ele aldığını değerlendirdik.

Çalışmanın konusunun belirlenmesi ve yazım sürecinde desteğinden dolayı danışman hocam Doç. Dr. Osman Mutluel'e, yüksek lisansa başlamamda beni yüreklendiren ve bu süreçte daima yanımda olan sevgili eşim Fatma Gülsüm Soğucak'a ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Ali SOĞUCAK

Denizli – 2024

Projenin Başlığı: Hadisler Bağlamında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik	
Projeyi Hazırlayan: Mehmet Ali Soğucak	Danışmanı: Doç. Dr. Osman MUTLUEL
Kabul Tarihi: 09.11.2024	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 39
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Programı: Manevi Destek ve Rehberlik
<p>Manevi danışmanlık, bireylerin ruhsal ihtiyaçlarını, içsel sıkıntılarını ve yaşam anlamını bulma arayışlarını karşılamak için önemli bir destek mekanizmasıdır. Modern dünyanın hızlı değişimleri, toplumsal ilişkilerdeki zayıflamalar ve maddi dünyaya odaklanmanın artması, bireylerde manevi boşluklar yaratmış ve bu boşlukların doldurulmasına yönelik arayışları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in hadisleri, sadece dini inançları değil, aynı zamanda bireylerin manevi ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayacak öğretiler sunmaktadır.</p> <p>Çalışmanın birinci bölümünde, manevi danışmanlıkla ilgili temel kavramlar ele alınmış, ardından manevi danışmanlığın dünyadaki ve ülkemizdeki tarihsel gelişimi incelenmiştir. İkinci bölümde ise, Hz. Muhammed'in hadislerinin manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında, bireysel ve toplumsal olaylar karşısında nasıl bir tutum sergilediği ve bunların bizlere verdiği öğütler ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in hayatı ve sözleri, insanlara sadece dini bir rehberlik değil, aynı zamanda evrensel değerler ve toplumsal sorumluluklar bağlamında bir yol göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, hadislerin günümüz insanına sunduğu rehberliği manevi danışman gözüyle inceleyerek, bireyler için anlamlı bir ışık tutmaktır. Bu bağlamda çalışmamız hadislerin manevi danışmanlık sürecindeki işlevini ve bireylerin ruhsal sorunlarına sunduğu çözümleri ortaya koymayı hedeflemektedir.</p>	
Anahtar kelimeler: Hadis, Manevi Danışmanlık, Rehberlik, Maneviyat.	

Title of the Project: Spiritual Counseling and Guidance in the Context of Hadiths	
Author: Mehmet Ali Soğucak	Supervisor: Doç. Dr. Osman MUTLUEL
Date: 09.11.2024	Nu. of pages: vii (pre text) + 39
Department: Philosophy and Religious Studies	Subfield: Spiritual Support and Guidance
<p>Spiritual counseling is an important support mechanism to meet individuals' spiritual needs, inner distress and search for meaning in life. The rapid changes of the modern world, the weakening of social relations and the increasing focus on the material world have created spiritual gaps in individuals and brought along the search for filling these gaps. In this context, the Prophet's hadiths offer not only religious beliefs but also teachings to meet the spiritual and psychological needs of individuals.</p> <p>In the first part of the study, the basic concepts of spiritual counseling are discussed, followed by the historical development of spiritual counseling in the world and in our country. In the second part, the attitude of the Prophet Muhammad's hadiths towards individual and social events in the context of spiritual counseling and guidance and the advice they give us are discussed. The life and words of the Prophet Muhammad are not only a religious guidance for people, but also a guide in the context of universal values and social responsibilities. The aim of this study is to shed a meaningful light for individuals by examining the guidance offered by hadiths to today's people through the eyes of spiritual counselors. In this context, our study aims to reveal the function of hadiths in the spiritual counseling process and the solutions they offer to the spiritual problems of individuals.</p>	
Keywords: Hadith, Spiritual Counseling, Guidance, Spirituality.	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vi
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
II. Araştırmanın Kaynakları, Yöntemi ve Literatür Kritiği.....	2
III. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEMEL YAKLAŞIMLAR

1.1. Manevi Danışmanlık ile İlgili Kavramlar	4
1.1.1. Din ve Maneviyat	4
1.1.2. Manevi Rehberlik	5
1.2. Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Ortaya Çıkışı	6
1.2.1. Türkiye’de Manevi Danışmanlık.....	7
1.3. Manevi Danışmanlığın Temel Nitelik ve İlkeleri	9
1.4. İslam’da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anlayışı	10

İKİNCİ BÖLÜM HZ. MUHAMMDE’İN MANEVİ DANIŞMANLIK ve REHBERLİĞİ

2.1. Sorunların Bireysel Olarak Ele Alınışı	15
2.2. Sorunların Toplumsal Olarak Ele Alınışı.....	24
Empati ve Anlayışla Yaklaşım:	24
Hoşgörü ve Affedicilik:	25
Yardımlaşma ve Dayanışma:	25
Adalet ve Eşitlik:	26
Sabır ve Direnç:	26
SONUÇ	36
KAYNAKÇA.....	37

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

s.a.v.	: Sallâhu Aleyhi Vesellem
b.	: bin, ibn (oğlu)
bk.	: bakınız
bs.	: baskı, basım
c.	: cilt
çev.	: çeviren
ed.	: editör
Hz.	: hazreti
İ.H.S.A.N.	: İlk iletişim, Hedef belirleme, Stratejik eylem planı, Adımlama, Neticelendirme süreci modeli
m.	: miladî
ö.	: ölümü
s.	: Sayfa, Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik
ts.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları manevi ihtiyaçları, ruhsal sıkıntıları ve derin içsel soruları ele alan önemli bir destek mekanizmasıdır. Günümüzde, modern hayatın getirdiği hızlı değişimler, toplumsal değerlerdeki kayıplar, sosyal ilişkilerdeki zayıflamalar ve maddi dünyanın öncelik haline gelmesi, bireylerde önemli manevi boşluklar oluşturmuştur. Bu durum, insanları manevi yönlerini besleyecek arayışlara itmiş, manevi rehberlik de bu ihtiyaca yanıt veren bir yöntem olarak öne çıkmıştır. Manevi rehberlik, bireylere içsel huzuru sağlama, yaşamın anlamını keşfetme ve ruhsal dengeyi yakalama konusunda rehberlik ederek yalnızca bireylerin değil, toplumların da daha sağlıklı bir yapıya kavuşmasına katkı sunar.

İslam dini açısından bakıldığında, manevi rehberlik süreci, Kur'an-ı Kerim ve hadislerin rehberliği ile şekillenen köklü bir geleneğe dayanır. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (sav) hayatı, Müslümanlar için bir ahlak modeli sunmuş, O'nun sözleri ve uygulamaları, insanlığa her zaman yol gösterici olmuştur. Hadisler, Peygamberimizin sözleri, fiilleri ve onaylarını içermesi nedeniyle İslam ahlakının ve manevi boyutunun anlaşılmasında vazgeçilmez bir kaynaktır. Manevi rehberlik anlayışı da büyük ölçüde bu hadislerin rehberliği doğrultusunda gelişmiş ve bireylerin ruhsal problemlerine çözümler üretilmiştir.

Hadisler, yalnızca dini bir hükmü açıklamakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin günlük hayatta karşılaştıkları sorunlara pratik çözümler sunar. Örneğin, sabır, şükür, tevazu ve adalet gibi erdemler, hadislerde sıkça vurgulanmış ve bu değerlerin hayatın her alanına taşınması gerektiği belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in, insanların kaygı ve korkularını yatıştırmada kullandığı sıcak ve anlayışlı yaklaşım, bugün manevi danışmanlıkta da bir model olarak alınabilir. O'nun zor zamanlarda bile ümmetine umut aşılayan tavrı, yalnızca bireyler için değil, toplumsal barış ve dayanışma için de önemli bir rehberlik sunar.

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Hadisler, İslam'ın sadece fıkhi hükümlerini değil, aynı zamanda bireylerin iç dünyasına dair önemli tavsiyeleri de içermektedir. Hz. Peygamber (sav) insanlara sadece

dini hükümleri öğretmekle kalmamış, aynı zamanda onların manevi dünyalarına hitap eden, ruhsal sorunlarına çözüm önerileri sunan bir rehber olmuştur. Hadisler, bireylere manevi rehberlik ederken ahlaki, ruhsal ve toplumsal dengelerin korunması gerektiğini vurgulayan güçlü öğretiler sunar.

Bu araştırmanın temel konusu, hadislerin manevi danışmanlık ve rehberlik çerçevesinde nasıl bir işlev üstlendiği ve bu işlevin bireylerin içsel huzurunu bulma, manevi anlamda dengede kalma süreçlerinde nasıl bir rol oynadığıdır. Araştırmamız, hadisler ışığında bireylere yönelik manevi rehberliğin ne şekilde yürütüldüğünü ve bu süreçte Peygamber Efendimizin (sav) tavsiyelerinin nasıl bir yöntem sunduğunu analiz etmeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın amacı, hadislerde yer alan manevi öğretilerin, özellikle bireysel ve toplumsal sorunlara karşı nasıl bir çözüm sunduğunu incelemektir. Bu bağlamda, hadislerde yer alan manevi rehberlik ilkeleri, bireylerin modern dünyada karşılaştıkları manevi sıkıntılarla baş etme süreçlerine rehberlik edebilecek potansiyelde midir? Hadislerdeki bu rehberlik ilkeleri, günümüz manevi danışmanlık ve rehberlik yaklaşımlarıyla nasıl bir paralellik taşır ve hangi noktalarda ayrılır? Bu sorular, araştırmamızın temelini oluşturan temel sorulardır.

II. Araştırmanın Kaynakları, Yöntemi ve Literatür Kritiği

Bu çalışmanın kaynakları, İslam'ın en önemli iki temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadis külliyatından oluşmaktadır. Araştırmamızda hadislerin manevi rehberlikteki rolünü anlayabilmek için başlıca hadis kaynakları olan Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i Ebu Davud gibi muteber kaynaklara başvurulacaktır. Bunun yanında, manevi danışmanlık ve rehberlik literatürü de dikkate alınarak, hadislerde yer alan manevi rehberlik ilkeleri çağdaş yaklaşımlar bağlamında değerlendirilecektir. Ayrıca, İslam alimlerinin ilgili hadislerle ilgili yaptıkları şerhler, tefsirler ve yorumlar da bu çalışmanın önemli bir kaynağını oluşturmaktadır.

Araştırmanın yöntemsel yaklaşımı, nitel bir analiz üzerine kuruludur. Hadislerdeki manevi rehberlik unsurları, içerik analizi yöntemiyle incelenecek ve bu unsurların bireylere sunduğu manevi destek süreçleri açığa çıkarılacaktır. Bununla birlikte,

hadislerin bağlamsal ve tarihsel arka planı göz önünde bulundurularak, günümüz manevi danışmanlık yaklaşımlarına ne şekilde entegre edilebileceği değerlendirilecektir.

Çalışmada literatür kritiği hem hadis çalışmaları hem de manevi danışmanlık ve rehberlik alanındaki akademik kaynakların değerlendirilmesi ile gerçekleştirilecektir. Manevi danışmanlık ve rehberlik konusunda, İslam dünyasında ve Batı literatüründe yapılan çalışmalar incelenerek, hadisler bağlamında manevi danışmanlığın nasıl bir yere sahip olduğu analiz edilecektir. Batı literatüründe, özellikle psikolojik danışmanlık ve spiritüel rehberlik konularında yapılan araştırmalarla hadislerde yer alan manevi rehberlik unsurları karşılaştırılacak ve bu iki alan arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ortaya konulacaktır. Ayrıca, İslam'ın erken döneminde yapılan manevi rehberlik uygulamaları, tasavvuf literatürü ve modern İslami danışmanlık yaklaşımları da gözden geçirilerek hadislerin bu alandaki rolü geniş bir perspektiften değerlendirilecektir.

III. Araştırmanın Sınırlılıkları

Kaynak Sınırlamaları: Çalışma, kütüphane ve dijital ortamlarda erişilebilen akademik kaynaklarla sınırlıdır. Bu kaynaklar arasında dergilerdeki makaleler, kitaplar, e-kitaplar ve lisansüstü tezleri bulunmaktadır. Bu durum, daha geniş bir veri tabanına ulaşmayı engelleyebilir ve sonuçların genel geçerliğini sınırlayabilir.

Kavramsal Sınırlamalar: Araştırmada ele alınan kavramlar başlıca uygun olarak İslam'da manevi danışmanlık ve rehberlik anlayışına göre sınırlandırılmıştır. Bu da konunun farklı boyutlarını ve perspektiflerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi zorlaştırabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEMEL YAKLAŞIMLAR

İnsan, varoluşunun anlamını sorgulayan, mutluluğu arayan ve içsel huzura ulaşmak isteyen bir varlıktır. Bu arayış içindeki bireylere rehberlik etmek amacıyla ortaya çıkan manevi danışmanlık, dini ve kültürel değerlerin ışığında bireylerin gelişimine katkı sağlamayı hedefler. Bu bölümde, manevi danışmanlık ve rehberlik ile ilgili temel kavramlar, İslam'ın ve modern psikolojinin konuyu ele alışı incelenecektir. Özellikle Kur'an-ı Kerim ve Sünnet 'teki rehberlik ilkelerinin, günümüz manevi danışmanlık uygulamalarına nasıl entegre edilebileceği üzerinde durulacaktır.

1.1. Manevi Danışmanlık ile İlgili Kavramlar

1.1.1. Din ve Maneviyat

Din, insanlık tarihi boyunca bireylerin ve toplumların yaşamında merkezi bir role sahip olmuştur. Yaratılışın anlamını sorgulayan insan, din aracılığıyla evrene ve kendisine dair cevaplar bulmaya çalışmıştır. Din, yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda bireylere ibadet yoluyla pratik bir yaşam biçimi sunar. İbadetler, bireyin Allah ile olan bağımlı güçlendirerek ona huzur ve mutluluk verir. Din, insan hayatının her alanında olduğu gibi, bireyin iç dünyasında ve toplumun yapısında da önemli bir role sahiptir. Bireylere rehberlik eder, onlara moral ve manevi destek sağlar ve toplumların bir arada yaşamasını kolaylaştırır. Ancak dinin bu etkileri, bireylerin ve toplumların kültürel, sosyal ve tarihsel koşullarına göre değişiklik gösterebilir.¹

Maneviyat ise dilimize Arapça *mea*'ne kelimesinden geçmiş olup "anlamla ilgili" veya "anlama ait" demektir. Latince'de *spiritus* kelimesiyle ifade edilir ve "nefes almak" ve "hayatta olmak" anlamında kullanılır.² Maneviyat kavramı bu bağlamdan türetilerek, kişinin içsel olarak anlam ve amaç arayışıyla kendisi, ailesi ve çevresiyle kurduğu ilişkileri kapsayan, içsel deneyimler ve duygular bütünü olarak tanımlanır. Maneviyat, bireylerin kendilerini anlamalarına, saygılarını korumalarına ve sorunlarıyla başa

¹ Fatma Coşkun, "Dünden Bugüne Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri", *İlahiyat: Akademik Araştırmalar Yıllığı* 5 (2022), 76.

² Arif Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2004), 2/2174.

çıkmalarına yardımcı olur. Aynı zamanda insanlara güç, umut, huzur ve rahatlama sağlayarak yaşam kalitesini artırır.³

Maneviyat, insanın varoluşsal sorularına cevap arayan, kişisel büyümeyi destekleyen ve yaşamın anlamını zenginleştiren bir kavramdır. Psikolojinin de bu gerçeği kabul etmesiyle birlikte, insanın ruhsal boyutunun önemi daha iyi anlaşılmış ve tedavi yöntemleri bu doğrultuda geliştirilmiştir.⁴

1.1.2. Manevi Rehberlik

Batı literatüründe *pastoral care* ya da *pastoral counseling* olarak bilinen bu kavram, Türkçede “manevi danışmanlık”, “manevi rehberlik” gibi çeşitli terimlerle ifade edilmektedir.⁵ Özellikle din adamları tarafından tarih boyunca bireylerin manevi sorunlarına çözüm bulmak için kullanılan bir tedavi yöntemidir.⁶

Manevi rehberlik, bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları zorluklar ve anlam arayışları sırasında ruhsal destek sağlayan bir süreçtir. Bu tür rehberlik, kişilerin kendilerini derinlemesine anlamalarına, hayatın anlamını keşfetmelerine ve manevi gelişimlerine katkı sağlamayı hedefler. Bu hizmet, farklı kültürlerde ve kurumlarda çeşitli isimlerle anılsa da temel amacı bireye manevi destek sağlamaktır. Dinî, ahlâkî ve etik ilkelerle şekillenen manevi rehberlik, bireylerin iç huzurunu bulmalarına, yaşamlarındaki zorlayıcı durumlarla başa çıkmalarına yardımcı olur. Günümüzde, manevi rehberlik hizmetleri hem dini boyutunu koruyarak hem de psikolojik ve sosyal ihtiyaçlara cevap vererek daha kapsamlı bir hale gelmiştir. Bu rehberlik sürecinde, kişinin manevi ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ona yol gösterici tavsiyeler sunulur ve bu süreç, bireyin yaşamı anlamlandırmasına yardımcı olacak şekilde yürütülür.⁷ Fakat burada dikkat edilecek husus manevi rehberliğin dini rehberlik ile karıştırılmamasıdır. Zira manevi rehberlik/danışmanlık dini ya da dini olmayan ruhsal bir destektir. Bu konuda dini danışmanlıktan ayrılmaktadır.⁸

³ Yeliz Yelen Akpınar, “Maneviyat, Manevi Bakım ve Manevi Bakımın Hemşirelikte Önemi”, *Yozgat Bozok Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2/3 (2020), 128.

⁴ Arzu Yılmaz, *Manevi Danışmanlık ve Affetme Yönelimli Terapiler* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2022), 12.

⁵ Ömer Faruk Söylev, *Türkiye’de Dini Danışma Ve Rehberlik- Alanları, İmkânları Ve Yöntemleri - (Diyabet İşleri Başkanlığı Örneği)* (Uludağ Üniversitesi, 2014), 166.

⁶ Turgay Şirin, *Manevi Danışmanlıkta İhsan Modeli* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 21-22.

⁷ “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği” (Erişim 18 Ekim 2014).

⁸ Coşkun, “Dünden Bugüne Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri”, 78.

1.2. Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Ortaya Çıkışı

Manevi danışmanlık, insanlık tarihinin itibaren bireylerin anlam arayışında önemli bir rol oynamıştır. İlk çağlardan bu yana insanlar, yaşamın belirsizlikleri ve zorlukları karşısında manevi destek aramış, bu ihtiyaç dinî liderler aracılığıyla karşılanmıştır. Batı'daki manevi danışmanlık Yunan, Roma ve Hristiyan geleneklerine bağlı olarak gelişmiştir. Yunan ve Roma toplumlarında teolojinin toplumsal etkisi büyüktür. Sokrates ve Platon, ruhun ve içsel gelişimin önemini vurgulayarak manevi yönelimin temellerini atmışlardır. Hristiyanlıkla birlikte, özellikle Orta Çağ'da, din görevlileri toplumsal yaşamda "çoban ve sürüsü" metaforuna uygun olarak belirleyici bir konum edinmiştir.⁹ Modern çağda teknolojik gelişmelerin ve yaşam tarzlarındaki değişimlerin etkisiyle manevi rehberlik göz ardı edilmeye başlanmış ancak bu durum içsel boşluk hissini arttırmış ve manevi danışmanlığa olan talebi yeniden canlandırmıştır.¹⁰

Manevi danışmanlık, bir hizmet olarak Avrupa'daki reform hareketleri ve sanayi devrimi ile gelişim göstermiştir.¹¹ 1990'lı yıllarda kurumsal bir yapı kazanmış, 2015'teki bir protokolle yeniden ivme kazanmıştır. Batı'da köklü bir geçmişe sahip olan bu alan, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya gibi ülkelerde sistemli bir şekilde uygulanmaktadır. Amerika'da, manevi danışmanlık çalışmalarının kurumsallaşması 1963'te kurulan "Amerikan Manevi Danışmanlar Derneği" sayesinde olmuştur. Almanya'da ise hastanelerde ve ölümcül hastalarla ilgilenme bağlamında gelişmiştir. Ayrıca İngiltere'de manevi danışmanlık, Ulusal Sağlık Servisi bünyesinde papazlık hizmetleri ile başlamış ve yasal zemine oturtulmuştur.

Batı'daki manevi danışmanlık, din adamlarının toplumla ilişkilerinden beslenmiş ve zamanla profesyonelleşerek modern toplumlarda yaygın bir hizmet haline gelmiştir. Manevi danışmanlık, psikoloji ve din ilişkisi çerçevesinde Carl Gustav Jung ve Abraham Maslow'un çalışmalarıyla daha da derinleşmiştir. Bu süreçte modern manevi danışmanlık

⁹ Barbara McClure, "Pastoral Care", *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*, 2012, 269-278.

¹⁰ Godfried Asamoah, "Impact Of Pastoral Counseling And Care On Church Growth: A Literature Review And Conceptual Framework Development", *Interdisciplinary Research Journal of Theology, Apologetics* 2/1-2 (2018), 11.

¹¹ Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma Ve Rehberlik- Alanları, İmkânları Ve Yöntemleri - (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, 67.

modelleri Batı kültüründe şekillense de günümüzde dini ve kültürel farklılıklar göz önünde bulundurularak her ülkenin benimsediği kendi modelleri de mevcuttur.

Ülkemizde manevi danışmanlık ve rehberlik, Osmanlı döneminden günümüze kadar süregelen bir gelişim göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle tasavvufun etkisiyle bireysel ve toplumsal hayatın her alanında maneviyat önemli bir rol oynamış insanlar çeşitli konularda din adamlarından, şeyhlerden ve alimlerden rehberlik almışlardır. Böylece dönemin toplumun ruhsal sağlığın korunmasına önem vermişlerdir.¹²

1.2.1. Türkiye'de Manevi Danışmanlık

Cumhuriyet sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı ile manevi danışmanlık hizmetleri devlet destekli sistematik bir hale gelmiştir. Günümüzde devlet ve özel sektör iş birliğiyle yürütülen projeler, bu alandaki hizmetlerin yaygınlaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hastanelerde manevi danışmanlık hizmeti vermesi, bu alandaki farkındalığı artırmıştır.¹³ Ayrıca, üniversitelerde açılan manevi danışmanlık programları, alanında uzmanlaşmış personel yetişmesine olanak tanımaktadır.¹⁴

Türkiye'de manevi danışmanlık sağlık alanları, cezaevleri, çocuk esirgeme kurumları, okul ve iş yerleri gibi çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir. Böylece bireylerin hem kişisel gelişimlerine hem de ruhsal dünyalarına katkıda bulunan bir destek aracı haline gelmiştir.¹⁵ Uygulamada ise genellikle "bibliyoterapi" uygulaması yapılmaktadır. Kelime anlamı olarak kitapla tedavi demek olan bibliyoterapi psikoloji, eğitim ve danışmanlık gibi alanlarda, bireylerin duygu ve düşüncelerine yönelik gelişim sağlamak amacıyla kitaplar ile kullanılan bir yöntemdir. Bu süreçte, bireyin yaşadığı

¹² Zeynep Kübra Durmuşlar, "Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi", *İlsam Akademi Dergisi* 1/2 (2021), 233-234.

¹³ Mustafa Koç, "Manevi(Psikolojik) Danışmanlık ile İlgili Batı'da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma-I", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 205.

¹⁴ Ayşe Gökmen, "Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik' Çalışmaları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (2017-2020)", *Akıf* 51/1 (2021), 189.

¹⁵ Kevser Çağlan - Gülüşan Göcen, "Psikolojik Yardım Almanın Dini / Manevi Açından Damgalanması ve Bu Süreci Yaşayanların Manevi Danışmanlık Hizmetlerinden Beklentileri", *Değerler Eğitimi Dergisi* 18/39 (2020), 137.

problemlerle ilgili kitap, makale veya yazılar önerilerek farkındalık kazandırmak ve iyileşme sağlamak hedeflenir.¹⁶ Dini danışmanlık bağlamında Kur'an-ı Kerim, hadis ve tasavvuf kitapları önerilmektedir.

Ülkemizde manevi danışmanlık alanındaki gelişmeler, kültürel ve dini değerlerle psikolojik destek yöntemlerinin bir araya getirilmesiyle sağlanmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu alandaki çalışmaların büyük bir kısmı Batı kaynaklarına dayandığından ve ülkemizin İslam kültürüne sahip olması, İslam'a uygun bir manevi danışmanlık modelinin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda 2013 yılında Turgay Şirin tarafından "İHSAN Modeli" geliştirilmiştir. Bu beş aşamalı bir psikoterapötik danışmanlık yöntemi sunan bir modeldir. Model, adını her aşamanın baş harfinden alarak manevi ve psikolojik danışmanlıkta İslam'ın ruhsal prensipleri ile bilişsel davranışçı terapinin tekniklerini birleştirir. Bunlar: (İ) İlk İletişim ve İhtiyaçların Tespiti, (H) Hedef Belirleme, (S) Stratejik Eylem Planı Yapma, (A) Adım Atarak Sürecin Yürütülmesi, (N) Neticelendirme'dir. Model, özellikle psikotik bozukluğu olmayan bireylerle çalışmayı esas alır. Bu modelin gelişimi, İslam'ın teolojik ve tasavvufi geleneği ile Batı'da gelişmiş olan psikoterapötik yöntemlerin bir arada kullanımını mümkün kılan bir felsefeye dayanmaktadır.¹⁷

İHSAN Modeli, Batı'da pastoral danışmanlık modellerinin Hıristiyanlık öğretilerine dayanması gibi, İslam kültürüne sahip bireyler için dini unsurların terapi sürecine entegrasyonunu esas alır. Batı'daki pastoral danışmanlık modelleri gibi, manevi unsurların toplumsal ve kültürel farkındalıkla ele alınması, modelin ana felsefelerinden biridir. Modelin temeli, İslam-İman-İhsan üçlemesinin en üst basamağı olan "İhsan" kavramına dayanır. Burada "İhsan", kişinin Allah'ı görüyormuşçasına yaşaması ve inancını hayata yansıtması anlamına gelir. Modelin amacı, bireyi gelişimsel olarak bu yüksek bilince ulaştırmaktır.¹⁸

¹⁶ Zeynep Fatma Belen, *Manevi Danışmanlıkta Bibliyoterapi Tekniği Ve Uygulanması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2014), 22.

¹⁷ Turgay Şirin, *Manevi Danışma ve Rehberlik' de Yeni Bir Model Önerisi: İ.H.S.A.N. Modeli ve Vaka Sunumu. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 1/191.

¹⁸ Hülya Memiş, *Manevi Danışmanlık Uygulamalarının Ergenlerin Ergenlik Sorunlarıyla Başa Çıkma Düzeylerine Etkisi* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018), 59.

İHSAN Modeli, manevi danışmanlık açısından Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (sav) danışmanlık uygulamalarını ve İslam tasavvuf geleneğini esas alır. Dini rehberliğin örnekleri Kur'an'ın öğretileri ile desteklenirken, Hz. Muhammed'in kişiye özel danışmanlık anlayışı modelin kültürel ve manevi temellerini oluşturur. İslam'da hayatın her alanını düzenleyen bu iki kaynak, ruh sağlığı açısından da önemli rehberler sunar. Kur'an ve hadisler, bireylerin psikolojik sağlığını tehdit eden kibir, kıskançlık, öfke gibi olumsuz duyguları bertaraf etmeyi öğütlerken; sabır, şükür ve yardımlaşma gibi olumlu değerlerin teşvik edilmesini önerir. Şirin, İHSAN Modelini oluştururken Kur'an'daki ruhsal sağlıkla ilgili ayetleri ve Hz. Muhammed'in manevi rehberlik yöntemlerini analiz etmiş ve bu öğretileri bilişsel terapi teknikleriyle birleştirmiştir.¹⁹

1.3. Manevi Danışmanlığın Temel Nitelik ve İlkeleri

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanında görev alacak kişilerin sahip olması gereken nitelikler arasında mesleki yeterlilik, dini bilgi birikimi, etkili iletişim becerisi, hoşgörü, danışmanlık sürecine yönelik rehberlik bilgisi, eğitsel yeterlilik gibi özellikler bulunmalıdır. Bu alanda çalışacak bireylerin işi gönüllü olarak yapmaları, mesleğe ilgi duymaları ve görevlerinin amacını net bir şekilde kavramaları büyük önem taşır.

Özellikle İslam dini başta olmak üzere farklı dinler hakkında yeterli bilgiye sahip olmak, insan psikolojisi konusunda yetkin ve güçlü iletişim becerileri bu meslekte önceliklidir. Manevi danışmanların, insanlarla etkili diyalog kurabilmeleri, onların duygu, düşünce ve inançlarına saygı göstermeleri beklenir. Dikkatli bir dinleyici olmaları, problemlere çözüm üretme yetenekleri geliştirmeleri ve gerektiğinde danışanları uygun kurum ya da uzmanlara yönlendirmeyi bilmeleri de önemlidir. Ayrıca gelişim psikolojisi hakkında bilgi sahibi olmak, yardımseverlik, tutarlılık, kararlılık ve sabır gibi kişisel nitelikler de başarılı bir danışman olmanın temel taşlarıdır.²⁰

Alanın temel ilkelerini kişisel ve mesleki sınırları korumak, güven duygusunu tesis etmek, samimi ve içten bir tutum sergilemek, gizliliğe özen göstermek, farklılıkları kabul

¹⁹ Turgay Şirin, *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli* (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 128.

²⁰ Muhammed Kızılgöçer, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Temel Nitelikler, İlkeler ve Yöntemler", *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*, ed. Mustafa Köylü - Eyüp Şimşek (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2020), 262-272.

etmek ve uygulamanın faydasını değerlendirme şeklinde sıralanabilir. En önemli ilke ise saygıdır. Danışmanların, kültürel, etnik, dini veya cinsiyet farklılıklarına saygı göstermeleri ve empati yeteneğine sahip olmaları büyük önem taşımaktadır.²¹

Modelin bir diğer önemli ayağı, İslam tasavvuf geleneğinden gelen tecrübelerden yararlanmasıdır. Tasavvuf, bireyin ruhsal gelişimini bir eğitim süreci olarak ele alır ve insanı “kâmil insan” mertebesine ulaştırmayı hedefler. Bu süreçte bireyin nefsiyle mücadele etmesi, sabır ve şükürle manevi olgunlaşma yolunda ilerlemesi esastır. Mürşid-mürid ilişkisi, bu modelde danışman-danışan ilişkisine ilham kaynağı olmuştur. Danışman, mürşid gibi danışanını desteklerken onun öz disiplin kazanarak kendi içsel gücüyle değişim sağlamasını hedefler.²²

İHSAN Modeli, modern psikoterapi ile manevi öğretileri bir araya getirerek danışanların ruhsal ihtiyaçlarına hitap eden özgün bir model sunar. Kur'an ve hadislerden elde edilen ilke ve öğütler, bireyin ruh sağlığını koruma ve olgunlaştırma yolunda temel rehberler olarak kullanılır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) danışmanlık niteliğindeki örnekleri, modelin içeriğinde rehberlik metotlarına dönüşür. İslam tasavvufunun bireyin manevi gelişimine yönelik yüzlerce yıllık uygulamalarından esinlenen İHSAN Modeli, her ekolden faydalanarak danışanların ilgi ve ihtiyaçlarına göre esnek çözümler sunar.

1.4. İslam'da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anlayışı

İslam dini, bireyin hem bedensel hem de ruhsal sağlığına büyük önem verir; çünkü sağlıklı bir ruh hali, imanın temelidir. Bu bağlamda, İslam'da rehberlik ve danışmanlık yeni bir kavram olmayıp Hz. Peygamber'in dönemine kadar uzanır. Günümüzde, Hz. Muhammed'in vahiyden gelen bilgisi, kullandığı dil ve eğitim yöntemleri dini danışmanlık için bir model olarak güncelliğini korumaktadır. Aynı zamanda günümüze uyarlanması da gerektirmektedir.

Dini danışmanlık, yardımlaşma, dayanışma ve istişareyi ibadet olarak gören İslam'da önemli bir yere sahiptir. İslam, muhtaçlara yardım etmeyi Müslümanların görevi

²¹ Kızılgöçer, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Temel Nitelikler, İlkeler ve Yöntemler”, 262-272; Coşkun, “Dünden Bugüne Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri”, 82.

²² Şirin, *Manevi Danışmanlıkta İhsan Modeli*, 128.

olarak tanımlar. Kur'an'da “yardımlaşınız”²³ ve “tavsiyeleşiniz”²⁴ gibi emirler yer alırken, Hz. Muhammed'in “Bizden değildir”²⁵ veya “Mümin olamaz”²⁶ gibi ifadelerle başlayan hadisleri, Müslümanların birbirlerinin sorunlarıyla ilgilenmesini öğütler. Bu öğretiler, İslam'ın sosyal bir gerçeklik olarak ortak dayanışma üzerine kurulu olduğuna işaret eder.

Danışmanlık ihtiyacı sadece bireysel problemlerle sınırlı kalmaz; yaşamın getirdiği sıkıntılar, hastalık, kaza, afet veya ölüm gibi durumlar hem bireyleri hem de aile yapısını etkileyebilir. Bu tür süreçlerde insanlar yalnızlık, terk edilmişlik ve çaresizlik duyguları yaşayabilir ve bu durum psikolojik hastalıklara neden olabilir. İnsanlar, bu sıkıntılarla başa çıkmak için rehberlik ve destek arayışına girer. Bu bağlamda İslam tarihinde Hz. Muhammed'in rehberliği, insanlara yol gösterme ve danışmanlık yapma görevini üstlenen bir modeldir. Kur'an'da ona “Müjdeleyici” (Mübeşşir)²⁷, “Uyarıcı” (Nezir)²⁸, “Davetçi” (Dâî)²⁹ ve “Işık” (Nur)³⁰ gibi sıfatlar verilmesi, onun rehberlik misyonunu vurgular. Hz. Peygamberin örneğinde olduğu gibi, aldığımız /uyguladığımız rehberlik ve danışmanlık bireylerin inanç ve ahlaki değerlerine göre şekillenmeli ve sorunların çözümüne yönelik pratik yöntemler içermelidir.

İslam'da manevi rehberlik, takva, salih amel ve sabır gibi erdemleri teşvik eden ayetlere dayanmaktadır. Yardımlaşma, destek ve iyilik kavramları hem Kur'an'da hem de peygamber kıssalarında vurgulanır. İslam, insanın varlığı ile maneviyatını ayırmaz; böylece insanlara kapsamlı bir dünya görüşü sunar. Manevi rehberlik, Allah'ın rahmetini hatırlatarak, insanların ruhsal hallerini gözetir ve destek sağlar. Nitekim peygamberimizin “İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır”³¹ hadisi bu anlayışı pekiştirmektedir.

²³ Maide, 5:2

²⁴ Asr, 103:1-3

²⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, “İman”, *el-Câmi'u's-Sahîh*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire, 1374), 58.

²⁶ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, “Edeb”, *el-Câmi'u's-şahîh.*, ed. Muhammed Züheyr b. Nasr (Dâru Tavki'n-Necât, 2001), 8/27.

²⁷ Ahzab, 33:46

²⁸ Sebe, 34:28

²⁹ Ahzab, 33:45-46

³⁰ Ahzab, 33:45-46

³¹ Muhammed b. İsmâîl el-Buhari, “Megâzi”, *el-Camiü's-Sahih.*, ; (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 35.

Kur'an, insanın fitrat olarak Allah'ı tanıma kabiliyetine sahip olduğunu belirtir.³² İman ile salih amel arasındaki sıkı ilişki, İslam'ın bütüncül yaklaşımını yansıtır. Müslüman, Allah'a yakın olma bilinciyle güç kazanır ve ibadetler aracılığıyla yaratılış amacına ulaşmaya çalışır. Ölüm ve hastalık gibi durumlar ise kişinin Allah'a yönelmesi için bir imtihan olarak değerlendirilir. Hastalıklar, günahlara kefarete olurken sabırla karşılanan sıkıntılar, kişinin kemale ermesine vesile olur. Bu bağlamda İslam'da hastaların ziyaret edilmesi, onlara destek olunması ve manevi rehberlik sunulması dini bir vecibe kabul edilir. Mahkumlar dahi insan onuruna uygun muamele görmelidir. Zira her insan Allah'ın kuludur ve hatalarından dolayı af dileme hakkına sahiptir. Kur'an'a göre insan, davranışlarından sorumlu tutulur ve ahirette hesap verecektir.

İslam'da manevi danışmanlık ve rehberlik alanında kullanılan Kur'an ve hadisler kadar önemli bir diğer yaklaşım ise tasavvufur. Tasavvuf, bireyin ruhsal olgunluğa ulaşmasını ve psikolojik rahatsızlıklardan (anksiyete, fobi, panik atak) kurtulmasını hedefleyen bir anlayış sunar. Bu yaklaşım, bireyin ruh ve beden uyumunu sağlamayı, içsel huzura kavuşmayı amaçlar. Sûfî terapiler, psikolojik ilaçların bağımlılığı yerine kişinin kendisiyle barışık bir yaşam sürmesini teşvik eder.

Sûfîlerin deneyimleri, psikolojik boyutlar içerir ve tasavvufun ruha işleyen yaklaşımları bireylerin benlik dönüşümünü sağlayarak bireyin ego ötesi bir hakikate ulaşip ruhsal huzuru bulmasını destekler. Böylece tasavvufî yönü bulunan kişiler İslam'ın zahirî (dış) ve batınî (iç) yönlerini tecrübe ederek kendilerini ve başkalarını kemale erdirmeye çalışır. Buradan hareketle söyleyebiliriz ki günümüz modern psikoloji gözlemlenebilir insan davranışlarına odaklanırken; tasavvuf insanın ruhsal boyutlarını derinlemesine inceler. Tasavvuf, bireyi sadece bedensel kimliğiyle değil, kalbin derinliklerindeki ruhsal gerçekliklerle ele alır. Bu, kişisel gelişimin temelini oluşturur ve bireyin içsel huzura erişmesini sağlar.³³

Tasavvufî eğitim süreci, modern öğretim yöntemleriyle birçok açıdan farklılık göstermekte olsa da bazı benzerlikler de taşımaktadır. Özellikle, bireyleri belirli amaçlar doğrultusunda eğitime anlayışı, tasavvufî eğitimle modern eğitim arasında bir paralellik

³² Rum, 30:30

³³ Kadir Özköse, "Tasavvuf Psikolojisinde Ruh Sağlığı", *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi* 255 (2022), 46-51.

oluşturur. Bunun yanı sıra, tasavvufi eğitimde kullanılan yöntemlerin çoğu kendine özgü olup, tasavvufi deneyimle sıkı bir ilişki içerisindedir. Bu bağlamda, tasavvufi eğitimde sohbet, hizmet, zikir, mûsiki, riyazet ve uzlet başlıca yöntemler arasında sayılabilir. Sohbet, mürşidin müritleriyle dini ve ahlaki konuları ele aldığı bir eğitim aracıdır. Bu yöntemin amacı, müridlerin kalplerinde ilahi aşk ve kulluk bilinci oluşturmaktır. Hizmet, müridin şeyhine hizmet ederek kendini manevi olarak geliştirmesini sağlar, kibirini kırmayı ve nefisini terbiye etmeyi hedefler. Zikir, Allah'ı anma ve hatırlama anlamına gelir. Tasavvuf eğitiminde sistematik bir yöntem olarak kullanılır ve bireyin ruhsal derinliğini artırır. Mûsiki ise dini duyguların ifadesi ve Allah'a yakınlaşmanın bir yolu olarak önem taşır. Riyazet, nefساني arzuları kontrol altına almak için bedenin ihtiyaçlarını kısıtlamayı içerir. Sosyal izolasyon (uzlet), bireyin derin tefekkür ve sezgi atmosferi oluşturmasını sağlar. Yalnız kalma (ile) yöntemi, ruhsal saflığı hedeflerken, yolculuk (seyahat) ise müridin manevi gelişimine katkıda bulunur.³⁴

³⁴ Kasım Kocaman, "Tasavvufi Eğitimde Kullanılan Özel Eğitim Yöntemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/70 (2020), 1163.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMDE'İN MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİĞİ

İslam düşüncesinde manevi danışmanlık, bireylerin ruhsal dengelerini koruma ve yaşamlarındaki zorluklarla başa çıkabilme becerilerini geliştirme amacıyla şekillenen bir rehberlik sürecidir. Bu süreç, bireyin psikolojik ve manevi ihtiyaçlarını dikkate alarak ona içsel bir huzur ve anlam arayışında yol gösterir. Bu bağlamda Hz. Muhammed, sadece dini bir önder değil, aynı zamanda insan psikolojisine uygun yöntemlerle rehberlik yapan bir manevi danışmandır. Onun hayatı ve hadisleri, Müslüman toplumlara, kişisel ve toplumsal sorunlarla başa çıkma konusunda ışık tutan bir rehberlik modeli sunar.

İslam dininde manevi danışmanlık, kişinin ruhsal huzurunu korumaya yönelik bir destek sistemi olarak görülmektedir. Bu rehberlik, sadece dini bilgi sunmanın ötesinde, bireyin manevi ve psikolojik sağlığını güçlendirme amacına hizmet eder. Manevi danışmanlık kapsamında ele alınan sorunlar genellikle bireyin içsel çatışmaları, hayatın anlamını sorgulama gibi konular ve zorluklarla başa çıkma becerileri üzerine odaklanır. İslam düşüncesinde bu süreçte en önemli rehber peygamberlerin ve dini liderlerin öğretileridir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in hayatı, manevi danışmanlık bağlamında zamana göre tekrar tekrar güncellenerek örnek alınacak bir modeldir. Onun rehberliği, insanları manevi dengeye ulaşmaları için yönlendirmekte, toplumsal ahlakı ve uyumu koruma çabalarına katkıda bulunmaktadır.

Hz. Muhammed (s.a.v.), sergilediği davranışlar ve sözleriyle manevi danışmanlık ve rehberlik alanında örnek bir lider olarak dikkat çekmiştir. Onun rehberliği, bilgiye dayalı doğru karar verme ve bu bilgiyi hikmetle uygulama becerisiyle birleşmiştir. Hudeybiye Antlaşması sırasında zahiren aleyhine gibi görülen şartları kabul etmesi, uzun vadeli barışı ve İslam'ın yayılmasını hedefleyen bir stratejik yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Bu örnek, onun manevi rehberliğinin derinliğini ve sabrını ortaya koymaktadır.

Hz. Muhammed hem bireysel hem de toplumsal yaşamda örnek bir şahsiyet olarak tanımlanırken, rehberlik anlayışında özellikle empati ve samimiyeti öne çıkarmıştır. Mekke döneminde düşmanlarının dahi ona olan güveni, onun adalet ve dürüstlüğü'nün bir sonucudur. Medine'de Ensar ve Muhacir arasındaki kardeşlik bağlarının kurulmasında gösterdiği rehberlik, toplumsal dayanışmanın ne kadar önemli olduğunu göstermekte ve bu konuda örnek teşkil etmektedir.

Peygamberimizin manevi danışmanlık anlayışı, insanlara kolay ve anlaşılabilir bir yol göstermek üzerine kuruludur. O, insanlara sevdirci bir tutum sergileyerek rehberlik etmiş ve

zorluk çıkarmaktan özenle kaçınmıştır. Yeni Müslümana dinin esaslarını öğretirken kişinin kapasitesini dikkate alarak hareket etmesi ve savaş esirlerinin haklarını gözeten şeffaf bir yönetim anlayışı sergilemesi, onun insana değer veren bir lider olduğunu göstermektedir. Bu şekildeki rehberlik, bireylerin ve toplumun çıkarını gözetten bir manevi danışmanlık modelini ortaya koyar.

Ayrıca, Hz. Muhammed'in iyiliği emredip kötülükten sakındırma misyonu, manevi rehberliğinin temel unsurlarından biridir. Toplumsal adaletin sağlanması amacıyla pazarlarındaki hileli ticaret uygulamalarını düzenlemesi, bireylerin ahlaki yükselişine verdiği önemi göstermektedir. Onun bu yaklaşımı, birey ve toplum düzeyinde uygulanabilir evrensel ilkeler barındıran bir rehberlik özelliği taşır. Manevi danışmanlık anlayışı, bireylerin hem düzeylerini geliştirir hem de toplumu ahlaki bir zeminde birleştirir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Hz. Muhammed, İslam toplumunda rehberlik görevini üstlenmiş ve insanlara ruhsal, ahlaki ve toplumsal düzeyde yol göstermiştir. Onun rehberlik anlayışı, dini ve ahlaki kuralları öğretmenin yanı sıra, bireyin içsel huzurunu bulmasına ve toplum içinde dengeli bir hayat sürmesine yardımcı olmayı da amaçlar. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in rehberlik faaliyetleri, *teşri* (dini hükümleri tebliğ etme ve tamamlama), *ifta* (fetva verme), *kaza* (davaları sonuçlandırma), *imaret* (siyasi otorite), *hidayet* (iyiliğe yönlendirme), *sulh* (barışa aracılık etme), *istişari re'y* (fikir verme), *nasihat* (öğüt verme), *takvaya yönlendirme*, *te'dip* (eğitici sakındırma), *irşad* (derin hakikatleri öğretme) ve *irşattan soyutlanma* (insani ve doğal davranışlar sergileme) gibi çeşitli kategorilerde incelenebilir. Bu rehberlik türlerinin her biri, Hz. Muhammed'in toplumdaki sorunlara, bireylerin kişisel ve manevi gelişimlerine ne derece önem verdiğini göstermektedir.³⁵

2.1. Sorunların Bireysel Olarak Ele Alınışı

Kur'an ve hadisler, İslam toplumunda manevi danışmanlık sürecinin temel kaynakları olarak kabul edilir. Kur'an-ı Kerim, bireyin manevi huzurunu sağlama, ahlaki değerleri koruma ve bireylerin toplum içinde dengeli bir hayat sürdürmesi için çeşitli ilkeler sunar. Abese Suresi'nde geçen, görme engelli bir sahabe ile Hz. Muhammed arasındaki olay, peygamberin toplumdaki her bireye eşit değer verdiğini ve rehberliğini nezaket çerçevesinde gerçekleştirdiğini gösteren bir örnektir.³⁶ Diğer yandan, Mücadele Suresi'nde eşiyile arasındaki sorunu Hz. Muhammed'e danışan bir kadın örneği, onun

³⁵ Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma Ve Rehberlik- Alanları, İmkânları Ve Yöntemleri - (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, 98-105.

³⁶ Abese, 80:1-16.

bireysel sorunları ele alışındaki hassasiyeti yansıtır.³⁷ Dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.v.), bireylerin ruhsal, ahlaki ve sosyal gelişimini destekleyen bir rehberlik anlayışı sergilemiştir. Bu rehberlik, birey merkezli yaklaşımlar ve toplumsal sorumluluklarla dengelenerek koruyuculuk, eğiticilik ve düzelticilik, bireysel farklılıklara duyarlı ve empati ile yaklaşım gibi farklı boyutlarda uygulanmıştır. Peygamber, günlük hayatta karşılaşılan bu tür sorunlarda toplumuna rehberlik ederek, her bireyin sorunlarına cevap vermeye özen göstermiştir.

Koruyucu Rehberlik Yaklaşımı:

Koruyucu rehberlik, bireylerin karşılaşabilecekleri olumsuz durumları önceden fark ederek bunların zararlarını engellemeyi amaçlar. Hz. Muhammed, sahabelerine helal ve haram kavramlarını öğretirken koruyucu rehberlik uygulamıştır. Örneğin, “Beş şey gelmeden önce beş şeyi ganimet bil: ihtiyarlığından önce gençliğini, hastalanmadan önce sıhhatini, fakirliğinden önce zenginliğini, meşgul zamanlarından önce boş vakitlerini ve ölümünden önce hayatını!”³⁸ hadisi, bireyleri gelecekte karşılaşabilecekleri sıkıntılara karşı önceden hazırlıklı olmaya teşvik eder. Ayrıca, Hz. Muhammed’in içki ve kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklayarak bireyleri ahlaki ve sosyal çöküntüden koruması, bu rehberlik türüne önemli bir örnektir.

Anne ve Babalar İçin Çocuk Yetiştirmede Rehberlik:

Hz. Muhammed, ebeveynlere çocuklarına nasıl rehberlik etmeleri gerektiği konusunda birçok tavsiyede bulunmuştur. Bir gün torunu Hasan’ın sadaka mallarından bir hurmayı ağzına attığını gören Hz. Muhammed, ona nazikçe bunun yenmesinin uygun olmadığını öğretmiştir. Bu olay, ebeveynlerin çocuklarını eğitirken sevgi ve sabırla hareket etmesi gerektiğini gösterir. Ayrıca, “Hiçbir anne baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır”³⁹ buyurarak anne babaların çocuklarına ahlaki eğitim vermesini teşvik etmiştir.

Düzeltilici Rehberlik:

³⁷ Mücadele, 58:1-4.

³⁸ el-Buhari, “Rikâk”, 3.

³⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, Birr, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, ed. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2004), 2/33.

Düzeltilici rehberlik, bireylerin yanlışlarını nezaket ve anlayışla düzeltip onları doğru yola yönlendirme sürecini ifade eder. Bu tür rehberlik, sadece hataların düzeltilmesiyle kalmaz; aynı zamanda bireylerin olumsuz davranışlarının arkasındaki nedenleri anlamaya çalışarak onlara kalıcı çözümler sunmayı amaçlar. Hz. Muhammed'in hayatında bu rehberlik türünün pek çok örneği bulunmaktadır. Onun yöntemi, kırıncı veya zorlayıcı olmadan bireylerin bilinçlenmesini sağlamaya yöneliktir. Örneğin Hz. Peygamber (s.a.s.), bir yolculuk esnasında sesli olarak tekbir ve tehlil getirmeye başlayan bir grup sahabîye, "Ey insanlar! Kendinize merhamet edin; siz ne duymayana dua ediyorsunuz ne de uzakta olan birisine. Muhakkak siz, işiten, yakın olan bir zata dua ediyorsunuz ki O sizinle beraberdir."⁴⁰ Bu olayda Hz. Muhammed, davranışı sert bir şekilde eleştirmek yerine, doğru olanı öğretmiştir. Böylece, orada bulunanlar yalnızca yanlışını düzeltmekle kalmamış, aynı zamanda ibadet adabını da öğrenmiştir.

Başka bir örnek de bazı sahabilerin ibadette aşırıya giderek günlük dünyevi ihtiyaçlardan yüz çevirme kararı aldıklarında Hz. Peygamberin onları ikaz ederek bunun fitrata aykırı bir davranış olduğunu belirtmiştir. Devamında da "Ey insanlar size orta yol gerekir. Siz bıkmadıkça Allah asla bıkmaz"⁴¹ diye buyurmuştur. Bu örnek, Hz. Muhammed'in sadece bir davranışı düzeltmekle kalmayıp, bireye uzun vadeli dengeli bir yaşam ve ibadet anlayışı kazandırdığını göstermektedir.

Düzeltilici rehberliğin en önemli yönü, bireylerin onurunu koruyarak, nazik ve sabırlı bir tavırla hatalarını fark etmelerini sağlamaktır. Hz. Muhammed'in rehberlik yöntemi, bireylerin eksikliklerini fark etmelerine, öğrenmelerine ve bu süreçte kendilerini değerli hissetmelerine odaklanmıştır. Bu yaklaşım, bireylerin duygusal ve manevi gelişimine katkı sağlayan etkili bir rehberlik modelidir.

Eğitsel Rehberlik:

Hız. Muhammed, rehberlik görevini üstlenirken, insanların bilgi ve hikmetle donatılmasını, onların hem dünyevi hem de manevi gelişimlerinin desteklenmesini temel bir amaç edinmiştir. Onun rehberlik anlayışı, bireyin zihinsel kapasitesini, toplumsal

⁴⁰ el-Buhari, "Cihâd", 132.

⁴¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ğazvînî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (b.y.: Dâru' -r-Risâleti'l- 'Âlemiyye, 2009), böl. Zühed, 28.

bağlamını ve psikolojik ihtiyaçlarını dikkate alarak etkili bir iletişimle bilgiyi aktarma üzerine kuruludur. Eğitsel rehberlik, bu anlayışın önemli bir parçasıdır ve bireylerin gelişimine yönelik her alanda aktif rol oynamıştır. Örneğin, yeni Müslüman olan birine dini öğretirken Hz. Muhammed, kişinin anlayış seviyesini ve ihtiyaçlarını dikkate alarak karmaşık dini bilgileri sade bir şekilde açıklamıştır. “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; sevdiniz, nefret ettirmeyiniz”⁴² hadisi, bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu ilkeyi sadece sözde değil, uygulamada da hayata geçirmiştir. Örneğin, Yemen’e vali olarak gönderdiği sahabesi Muaz bin Cebel’e, halka hitap ederken karmaşık meselelerden önce temel dini esasları öğretmesini tavsiye etmiştir. Bu, eğitsel rehberlikte önceliklerin doğru belirlenmesi gerektiğini gösterir.

Hz. Muhammed’in eğitime verdiği önem, esir düşenlere yönelik tutumunda da açıkça görülür. Bedir Savaşı’ndan sonra esir alınan kişilerden okuma yazma bilenlerin Müslümanlara okuma yazma öğretmeleri karşılığında özgürlüklerini kazanacaklarını belirtmiştir. Bu uygulama, eğitimin ne kadar değerli olduğuna işaret eder. Okuma yazma gibi temel becerilerin, bireylerin topluma katkı sağlaması açısından hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.

Bir başka örnek ise çocuklara yönelik eğitsel rehberlik anlayışıdır. Hz. Muhammed, çocukların öğrenim süreçlerini sabır ve şefkatle desteklemiştir. Torunları Hasan ve Hüseyin’e eğitim verirken onların sorularını sabırla dinlemiş, anlamaları için uygun bir dille açıklamalar yapmıştır. Dolayısıyla Hz. Muhammed’in eğitsel rehberliği, sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal gelişime de odaklanmıştır. Cami, onun rehberlik anlayışında bir eğitim merkezi olarak işlev görmüştür. Burada hem dini hem de dünyevi bilgiler verilmiş, bireylerin ahlaki ve entelektüel gelişimi teşvik edilmiştir. Mesela Suffe Ashabı, ilim talep eden fakir Müslümanların barındığı ve eğitim aldığı bir yer olarak, Hz. Muhammed’in teşvikiyle şekillenmiştir. Burada verilen eğitim, İslam toplumunun ilk eğitim kurumlarından biri olmuştur. İleride bu konuya daha detaylı değineceğiz.

Gönüllülüğe Dayanan Rehberlik:

⁴² el-Buhari, “İlim”, 11.

Hz. Muhammed'in rehberlik anlayışında, gönüllülük esaslı bir yaklaşımın benimsenmesi temel bir ilkedir. Onun rehberliği, bireylerin kendi özgür iradeleriyle hareket etmelerini teşvik eder ve herhangi bir baskı ya da zorlama olmaksızın, gönülden gelen eylemleri daha değerli kılar. Bu anlayış hem bireyin ahlaki gelişimini hem de toplumsal huzuru hedefleyen bir rehberlik modelini temsil eder. Taif Seferi bu yaklaşımın en çarpıcı örneklerinden biridir. Hz. Muhammed, İslam'a davet amacıyla Taif halkına gittiğinde sert bir tepkiyle karşılanmış, hatta taşlanarak ağır bir şekilde yaralanmıştır. Ancak, bu olumsuzluklara rağmen onları cezalandırmayı değil, sabır ve şefkatle hareket etmeyi tercih etmiştir. Rivayetlere göre, Cebrail Aleyhisselam kendisine, eğer dilerse Taif halkını yok edebileceğini söylemiştir. Ancak Hz. Muhammed, onların hidayete ermesi için dua etmiş ve gelecekte bu halktan İslam'ı benimseyecek kişilerin çıkabileceğini ümit ederek şefkatle yaklaşmıştır. Bu, onun zorlamadan uzak gönüllülük esaslı rehberlik anlayışını en iyi şekilde yansıtan bir örnektir.

Gönüllülüğün esas olduğu bir başka olay da Bedir Savaşı öncesinde gerçekleşmiştir. Hz. Muhammed, Medineli Müslümanlardan (Ensar), Mekke'den gelen düşman ordusuyla savaşmaya gönüllü olup olmadıklarını sormuştur. Onlara zorunlu bir yükümlülük yüklemek yerine, savaşa katılmayı kendi isteklerine bırakmıştır. Ensar'ın liderlerinden Sa'd bin Muaz'ın "Denize girmeni istesen tereddüt etmeden gireriz" şeklindeki sözü, bu gönüllü katılımın samimiyetini ve bağlılığı göstermektedir. Bu durum, Hz. Muhammed'in liderlik anlayışında gönüllülüğün nasıl bir motivasyon kaynağı olduğunu ortaya koyar.

Bir başka örnek ise zekât ve sadaka konusundaki tutumudur. Hz. Muhammed, zenginlerin mallarının bir kısmını fakirlere vermeleri gerektiğini belirtirken, bunu gönüllülük esasıyla ve ahlaki bir sorumluluk çerçevesinde teşvik etmiştir. Malını veren kişinin sadece Allah rızasını gözetmesini öğütlemiş, zorla alınan yardımın manevi değer taşımayacağını ifade etmiştir. Bu yaklaşım, bireylerin iyilik yapma sorumluluğunu içselleştirmeleri ve bu eylemi gönülden bir istekle yerine getirmeleri gerektiğini öğretir.

Henek Savaşı sırasında da Hz. Muhammed'in gönüllülük ilkesi ön planda olmuştur. Medine'yi savunmak için henek kazılması gerektiğinde, kendisi de bizzat bu çalışmalara katılmıştır. Hem halkını zorlamamış hem de onlara örnek olarak gönüllü

katılımı teşvik etmiştir. Onun bu tutumu, gönüllülüğün liderlikte ve rehberlikte ne kadar etkili bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Dini ibadetlerin gönüllülük esası üzerine inşa edilmesi de Peygamberimizin rehberlik anlayışını şekillendiren önemli bir unsurdur. O, ibadetlerin ancak samimi bir niyetle yapıldığında Allah katında değerli olacağını ifade etmiş “Ameller niyetlere göredir”⁴³ hadisiyle bu anlayışı açıklamıştır. Kendisini takip eden insanlara, ibadetlerinde ya da diğer ahlaki sorumluluklarında baskı yapmamış, samimi bir bağlılığı teşvik etmiştir. Burada şu mesele önemlidir: Hz. Peygamber bireyi ilgilendiren iman, ibadet ya da davranışlarda bir zorlamaya girmemiştir. Fakat toplumu ilgilendiren ve ahlakını bozan durumlarda zorlama ve cezalar mevcuttur. Bu da gösteriyor ki bireyi ve toplumu hedef alan tepkiler farklıdır.

Empati ve İkna Yaklaşımı:

Hz. Peygamber’in camide yaptığı sohbetler ve hutbeler, onun grup danışmanlığı olarak adlandırılabilir. Zamanla kurumsallaşan bu etkinlikler, toplumsal ve bireysel sorunların ele alındığı, dini rehberliğin yapıldığı önemli platformlardır. Hz. Peygamber, rehberlik yaparken yumuşak ve merhametli bir üslup kullanmış, insan psikolojisine uygun yöntemlerle hareket etmiştir. Zira Kur’an da onun rehberlik görevinde katı kalpli ve kaba olmaktan sakınmayı tavsiye ederek danışmanlık süreçlerinde hoşgörülü ve anlayışlı bir tutumun önemine vurgu yapmıştır.⁴⁴ Hz. Muhammed’in dini danışmanlık ve rehberlik sürecinde uyguladığı ikna ve telkin yöntemleri de onun başarıya ulaşmasında insan psikolojisine uygun yöntemlerle hareket etmesinin büyük bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ikna metodu hem eğitimde hem de psikoterapide etkili bir teknik olarak Hz. Peygamber tarafından sıkça kullanılmıştır. İlgili hadislerden biri, zina etmek isteyen genç ile ilgilidir. Hz. Peygamber, gence annesi, kızı, hala veya teyzesinin zina etmesi halinde bunu hoş karşılayıp karşılamayacağını sorarak empati yapmasını sağlar. Bu yöntemle gencin kendi duygu ve düşüncelerini sorgulamasına olanak tanır ve onu ikna eder. Ayrıca gencin içsel dönüşümüne destek olmak için dua ederek ona moral verir. Genç, sonrasında

⁴³ el-Buhari, “İman”, 41.

⁴⁴ Âli İmran, 3:159.

bu kötülüğe meyletmemiştir.⁴⁵ Burada Hz. Peygamber, ikna yöntemine ek olarak empati ve sabırlı bir yaklaşım kullanarak güvenli bir iletişim ortamı yaratmıştır. Gence soru sorarak, yanlış bir eylemin sonuçları hakkında düşünmesini sağlamış, farkındalık kazandırmış ve yumuşak bir üslupla rehberlik etmiştir. Peygamber Efendimizin bu yaklaşımı, zor problemlerde bile sert davranmaktan kaçınarak nazik ve samimi bir dille karşısındakileri ikna etme metodunun gücünü göstermektedir.

Bir başka örnek karısının doğurduğu çocuğun ten renginden şüphelenen adamla ilgilidir. Hz. Peygamber, adamın şüphelerini gidermek için develerden örnek vererek, adamın durumu kavramasını sağlar ve onun anlayacağı bir üslupla olayı açıklar. Böylece Peygamberimiz, muhatabının kültürel bilgi ve tecrübelerini dikkate alarak ikna edici bir çözüm sunar.⁴⁶ İkna sürecinde, kişinin tanıdığı ve aşına olduğu konular üzerinden açıklama yapmak, doğru iletişim dilini kullanmak Hz. Peygamber'in yöntemlerinden biridir. Kur'an ve Hz. Peygamber, muhatapların anlayacağı bir üslup ve dil kullanarak rehberlik etme konusunda hassasiyet göstermiştir. Telkin metodu ise Hz. Peygamber'in her doğan çocuğun fitrat üzere doğduğunu ifade eden hadisi⁴⁷, insanların yaratılışlarının telkine açık olduğunu işaret eder. Ancak tüm bireylerin telkine aynı derecede yatkın olmadığı görülür. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in telkin yöntemini nasıl uyguladığı, insanları üç grupta ele alarak açıklanabilir: birincisi telkine kapalı olanlar, ikincisi belirli koşul ve durumlarda telkine açık olanlar ve üçüncüsü ise her durumda telkine açık olan samimi müminlerdir. Telkine kapalı bireyler, dini rehberliği reddeden ve değişime direnç gösteren kişilerdir. İkinci grup ise, sıkıntı ya da zorluk anlarında telkine daha yatkın hale gelen, ancak rahatladıklarında tekrar uzaklaşan bireylerdir. Üçüncü grup ise, Peygamber Efendimizin telkinlerine her zaman gönülden bağlı olan, samimi ve istikrarlı müminlerden oluşur. Telkin metodunun etkili olabilmesi için, bireyin telkine yatkınlığı, danışanın kabullenme istekliliği ve danışmanın güvenilirliği oldukça önemlidir. Hz. Peygamber'in rehberliğinden istifade eden sahabeler, sıkıntılarında O'na güvenip telkinleriyle çözümler bulmuşlardır.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî, 1985), c. V, 257.

⁴⁶ el-Buhari, "Talak", 26.

⁴⁷ el-Buhari, "Cenâiz", 80.

Bireysel Farklılıkları Göz Önünde Bulundurma:

Peygamberimiz manevi rehberlik sürecinde bireysel farklılıkları dikkate alarak insanlara tavsiyelerde bulunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) misyonu, insanı eğitmek, terbiye etmek ve arındırmaktır. Bu misyon, sadece dünyevi değil, aynı zamanda ahirete yönelik bir hedefe sahiptir. O, muhatabının bilgi düzeyini, alışkanlıklarını, inançlarını, bireysel eğilimlerini ve anlama kapasitesini dikkate alarak kişiye özel tavsiyeler sunmuştur bu nedenle de tavırları, karşısındaki kişiye göre değişiklik gösterir.⁴⁸ Örneğin, yaşlı bir kadın Allah katında en makbul amelin ne olduğunu sorduğunda, onun için “günde yüz kere Allahu Ekber, Sübhanallah, Elhamdulillah”⁴⁹ demesini tavsiye etmiştir. Ancak bir başka kişiye oruç, bir diğerine cihat ya da bir kadına hac ibadetini önermiştir.⁵⁰

Hz. Peygamber, eğitimde cinsiyet farklılıklarını da gözetmiştir. Kadın ve erkeklerin fiziksel, biyolojik ve ruhsal açıdan farklı olduklarını kabul etmiş, bu farklılıkları eğitime yansıtmıştır. Hadislerde, kadın ve erkekler arasındaki bu farklılığa dair doğrudan vurgular yapılmasa da uygulamalarda buna dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, kadınların hassas yapısını göz önünde bulundurarak, kervanda yolculuk eden kadınlara hitaben, “Kristalleri kırma” diyerek kervanın hızını artıran bir kişiyi uyarır.⁵¹ Burada kadınların narin yapılarına işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda onlara değer ve saygı gösterilmesi gerektiğini de ima eder.

Fiziksel farklılıklar da eğitim prensiplerinde göz önünde bulundurulmuştur. Kur'an'da Tâlût'un fiziksel gücü veya Hz. Yusuf'un güzelliği gibi özelliklere vurgu yapılırken, hadislerde de güçlü bir müminin zayıf bir müminden daha hayırlı olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber, güçlü ve kuvvetli bir kişiye, bu özelliğini başkalarına zarar vermemesi konusunda dikkatli bir şekilde kullanmasını tavsiye etmiştir.

⁴⁸ Abdullah Servet Yılmaz, “Hz. Peygamber'in Eğitim Metodunda ‘Bireysel Farklılıklar’ İlkesini Gözetmesi”, *Hadith 5* (2020), 90.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, “Edeb”, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 56.

⁵⁰ el-Buhari, “Cihad”, 2; el-Buhari, “Cezâu's-Sayd”, 26.

⁵¹ el-Buhari, “Edeb”, 90, 95, 111, 116; Müslim, “Fedâil”, 70.

Hz. Peygamber, farklı yaş gruplarının sorumluluklarını ve kapasitelerini dikkate alarak onlara uygun davranışlar sergilemiştir. Örneğin, on dört yaşındaki İbn Ömer'i Uhud Savaşı'na kabul etmemiş ancak on beş yaşına geldiğinde Hendek Savaşı'na katılmasına izin vermiştir.⁵² Ayrıca gençlere gösterdiği hoşgörü ve yaşlılara öncelik verilmesi gerektiğini belirten örnekler bulunmaktadır.

Hz. Peygamber, insanların bilgi ve anlayış düzeylerine de göre hitap etmiştir. Bilgi kapasitesi doğrultusunda görevler vererek bireylerin yeterliliklerine göre muamele etmiştir. "İnsanlara derecelerine göre muamele ediniz"⁵³ hadisi bunun en güzel örneğidir. Her insan her konuyu anlayamaz. Onların anlayabileceği şekilde ifade etmek Hz. Peygamberin en temel özelliklerinden birisidir. Nitekim gaybi konuları anlatırken sık sık mecaza başvurarak konuyu herkesin anlayabileceği şekilde aktarmaktadır.

Hz. Peygamber, farklı mizaç ve karakterdeki sahabelerine özel muamelede bulunmuştur. Örneğin, Ebu Zerr'e görev talebini reddederken onun zayıf mizacını göz önünde bulundurmuş⁵⁴, Osman'a (r.a.) karşı utangaçlığı nedeniyle farklı bir davranış sergilemiştir.⁵⁵ Sahabeler arasında mizacına uygun şekilde görevler vermesi onun bu hassasiyetini göstermektedir.

İnsanların ilgi ve kabiliyetleri farklı olup, Allah her bireyi farklı yeteneklerle donatmıştır. Hz. Peygamber, insanların bu farklı özelliklerini keşfedip geliştirmeleri için onları teşvik etmiştir. Örneğin, Hassân b. Sâbit'i şiir alanındaki kabiliyeti nedeniyle müşrikleri hicvetmeye yönlendirmiş,⁵⁶ Ebû Musa'nın güzel Kur'an okuyuşunu takdir etmiştir.⁵⁷ Ayrıca, Yemen'e öğretmen olarak Muaz b. Cebel'i göndermesi onun bu konudaki yeteneğini değerlendirdiğini göstermektedir.

Toplumda her bireyin rolü ve konumu aynı değildir; bazıları lider, bazıları farklı alanlarda etkin olabilir. Hz. Peygamber, toplumda itibar sahibi kişilere yakın ilgi göstermiş, onları İslam'a yaklaştırmak için hoşgörülü davranmıştır. Mekke'nin fethi

⁵² el-Buhari, "Megâzi", 29.

⁵³ Ebu davud edeb 23

⁵⁴ Müslim, "İmâret", 17 (1826).

⁵⁵ Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe", 36.

⁵⁶ el-Buhari, "Edeb", 91.

⁵⁷ el-Buhari, "Fedâilu'l-Kur'ân", 31.

sırasında Ebû Sufyan'ın evine sığınanları emniyette ilan etmesi,⁵⁸ farklı toplum katmanlarının durumunu göz önünde tuttuğunu gösterir.

Bu bölümden anlaşılacağı üzere manevi danışmanlık, kişinin ruhsal gelişimini destekleyen, ona rehberlik eden ve bilhassa bireysel özelliklerini dikkate alan bir yardım sürecidir. Hz. Peygamber'in rehberliği bu sürece örnek teşkil eder. Onun kişiye özel tavsiyelerde bulunması, manevi danışmanlık sürecinde rehberin danışanın özelliklerini gözetmesinin önemini gösterir. Danışman, kişiyi olduğu gibi kabul etmeli, onun sosyo-ekonomik durumunu, anlama kapasitesini, bilgi birikimini, duygusal yapısını ve mizacını göz önünde bulundurarak uygun yönlendirmeler yapmalıdır. Bu, danışanın rehberlik sürecine daha sağlıklı katılmasını ve verilen öğütlerin ruhsal gelişiminde daha etkin olmasını sağlar.

2.2. Sorunların Toplumsal Olarak Ele Alınışı

İslam dini, bireylerin sadece bireysel manevi gelişimini değil, toplumsal huzurun korunmasını da önemseyen bir yaklaşım sunar. Hz. Muhammed, peygamberliği süresince hem bireylerin içsel dengesini sağlamaya yönelik rehberlik etmiş hem de sosyal sorunlara çözüm getirecek ilkeleri ortaya koymuştur. Bu çerçevede hadislerde, manevi danışmanlık ilkeleri olarak ifade edilebilecek pek çok öğüt ve rehberlik ilkesi bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in hadislerinde toplumsal barışın temin edilmesine yönelik tavsiyeler, onun toplumsal sorunlara ne kadar duyarlı olduğunu ve bu sorunlara çözüm getirirken manevi danışmanlık prensiplerini nasıl devreye soktuğunu göstermektedir.

Toplumsal sorunlar, bireyler arasındaki ilişkilerden kaynaklanan anlaşmazlıklar, yoksulluk, adaletsizlik ve sosyal dışlanma gibi birçok alanda kendini gösterir. Bu sorunlara karşı Hz. Muhammed'in empati, hoşgörü, adalet ve dayanışma gibi değerlere vurgu yapan hadisleri, manevi danışmanlık alanında günümüz uygulamalarıyla uyum gösteren ilkeler içermektedir. Onun rehberliği, bireyin sosyal sorunlara nasıl yaklaşması gerektiğine dair bir model oluşturur ve toplumun manevi gelişimini sağlamada önemli bir referans kaynağı olarak kabul edilir.

Empati ve Anlayışla Yaklaşım:

⁵⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 225.

Hz. Muhammed'in sosyal sorunlara empatiyle yaklaşımı, bireylerin birbirini anlamasına ve toplum içinde sağlıklı ilişkiler kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bir hadiste, "Müminler bir vücut gibidir, bir organ hasta olduğunda diğer organlar da onun acısını hisseder"⁵⁹ denilmektedir. Bu ifade, toplumun her bireyinin birbirine karşı sorumluluk sahibi olduğu ve başkalarının acılarına duyarlı olunması gerektiğini vurgular. Empati, manevi danışmanlıkta danışanın duygularını anlamak ve sorunlarına daha kapsamlı bir şekilde yaklaşmak için önemlidir. Hz. Muhammed'in empatiye vurgu yapması, sosyal sorunların çözümünde bireylerin birbirlerini anlamalarına ve destek olmalarına yönelik güçlü bir mesaj verir. Bu, sadece bireysel gelişim değil, toplumsal uyum ve barış açısından da önemli bir ilkedir.

Hoşgörü ve Affedicilik:

Toplumsal huzuru tehdit eden sosyal sorunlardan biri, bireylerin öfke ve kin duygularıyla hareket etmesidir. Hz. Muhammed, insanların hoşgörülü ve affedici olmalarını öğütlemiştir. Hadislerde, "Güçlü olan, insanları yenebilen değil, öfkesini yenen kimsedir"⁶⁰ buyurularak hoşgörünün manevi bir güç olduğu vurgulanır. Hoşgörü, bireylerin birbirine olan bakış açısını olumlu bir şekilde dönüştürür ve kin duygularını yatıştırır.

Manevi danışmanlıkta hoşgörü, danışanın yaşadığı çatışmaları sağlıklı bir şekilde ele almasına ve olayları daha geniş bir perspektiften değerlendirmesine yardımcı olur. Bu yaklaşım, sosyal sorunların çözümünde affediciliğin önemini ortaya koyar ve toplumsal barışın sağlanmasında önemli bir araç olarak kabul edilir.

Yardımlaşma ve Dayanışma:

Yoksulluk, açlık ve sosyal dışlanma gibi sorunlar, toplumların sıkça karşılaştığı problemlerdir. Hz. Muhammed, bu tür sorunların çözümünde yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmiştir. "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir"⁶¹ hadisi, toplumun güçlü ve dayanışma içinde olmasını sağlamak için yardımlaşma ve

⁵⁹ el-Buhari, "Edeb", 27.

⁶⁰ el-Buhari, "Edeb", 76.

⁶¹ Müslim, "İman", 66.

dayanışmanın önemine işaret eder. Zira dayanışma, manevi danışmanlık çerçevesinde bireylerin yalnızlık ve dışlanmışlık duygularını aşmalarına yardımcı olur. Hz. Muhammed'in yardımlaşmaya verdiği önem, bireylerin ihtiyaç sahibi olanlara karşı duyarlı olmasını teşvik ederken, toplumsal bir sorumluluğu da vurgular. Dolayısıyla yardımlaşma ve dayanışma, toplumun manevi yapısını güçlendirir ve bireylerin psikolojik dayanıklılığını artırır.

Adalet ve Eşitlik:

Adalet, sosyal sorunların çözümünde en önemli değerlerden biridir. Hz. Muhammed, toplumsal hayatta adil davranmanın önemini sürekli vurgulamış ve zulme ve haksızlığa karşı durmayı teşvik etmiştir. Buna örnek olarak soylu bir kadının hırsızlık yapması ve ailesinin onun ceza almaması için elçi göndermesi karşısında Hz. Peygamberin “Sizden öncekilerin (bazı rivayetlerde İsrailoğullarının) helak olması, fakirler hırsızlık yapınca had uygulayıp nüfuzlu ve zengin olanları cezadan muaf tutmalarındandır. Vallahi Muhammed'in kızı Fatıma da hırsızlık yapsa onun elini keserdim”⁶² hadisi verilebilir. Toplumsal huzurun sağlanması için her bireyin adalete uygun bir şekilde davranması gerektiğini ifade eden bu yaklaşım, insanların birbirine güvenini artırır. Manevi danışmanlık perspektifinden bakıldığında, adalet duygusunun bireylerin içsel dengelerini korumalarına yardımcı olduğu görülür. Hz. Muhammed'in adalete yönelik öğütleri, toplumsal barışın temininde önemli bir rol oynar ve bireylerin hak ve sorumluluklarını dengeli bir şekilde yerine getirmesine katkıda bulunur. Bu durum, sosyal sorunların çözümünde güçlü bir zemin oluşturur.

Sabır ve Direnç:

Toplum içinde çeşitli zorluklarla karşılaşan bireyler, manevi direnç göstermekte zorlanabilirler. Hz. Muhammed, sabrı teşvik ederek bireylerin zorluklar karşısında güçlü kalmalarını öğütlemiştir. Nitekim “...kim de sabretmeye gayret ederse, Allah ona sabır verir. Hiçbir kimseye, sabırdan daha hayırlı ve büyük bir lütufta bulunulmamıştır”⁶³

⁶² el-Buhari, “Hudûd”, 13.

⁶³ el-Buhari, “Zekat”, 50, “Rikak”, 20.

ifadesi, sabrın manevi gelişimdeki önemini ortaya koyar ve toplumsal sorunların aşılmasında kişilerin dayanıklılığını artırır.

Manevi danışmanlıkta sabır, danışanın sorunlarıyla başa çıkma sürecinde sakinliğini korumasına ve olumsuz duygularını kontrol altında tutmasına yardımcı olur. Hz. Muhammed'in sabra yönelik öğütleri, bireylerin zor dönemlerde umudunu kaybetmemesini sağlar ve toplumsal dayanışmanın devamlılığını destekler.

Anlaşmazlıklar Karşısındaki Tutum:

Hız. Muhammed (s.a.v.), Mekke ve Medine toplumlarında peygamberlik misyonunu yerine getirirken, insanlar arasında meydana gelen çeşitli anlaşmazlıklarla da karşılaşmıştır. O, bu anlaşmazlıkları çözerken sıklıkla âdil, yapıcı ve kucaklayıcı bir yaklaşım benimsemiştir. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözerken çoğu zaman hakemlik rolü üstlenerek büyük küçük her türlü ihtilafı tarafsız bir biçimde ele almış, kararlarında adaleti temel ilke olarak benimsemiştir.

Hız. Muhammed'in peygamberlikten önceki yaşamında da adaletli tavrına bir örnek olarak Kâbe'nin onarımı sırasındaki olay verilebilir. Mekkeliler, Hacerülesved Taşı'nın yerine konulması konusunda anlaşamamış ve her kabile bu şerefe sahip olmak istemiştir. Hız. Muhammed, ihtilafı çözmek için taşı bir bezin üzerine koymuş ve her kabile liderinin bezin bir ucundan tutarak taşı kaldırmasını önermiştir. Bu yolla hem taraflar memnun edilmiş hem de olası bir çatışma engellenmiştir.⁶⁴

Hız. Muhammed, anlaşmazlıkları çözerken tarafları uzlaşmaya teşviki esas almıştır. Onun çözüme odaklı ve yapıcı yaklaşımı, çoğu zaman toplumda huzur ve barışın sağlanmasına vesile olmuştur. Medine'ye hicret ettikten sonra Hız. Muhammed, şehirde yaşayan Müslümanlar, Yahudiler ve diğer kabileler arasında "Medine Sözleşmesi" adında toplumsal bir sözleşme yapmıştır. Bu sözleşme, herkesin dış tehditlere karşı birbirini koruyacağı ve çıkan anlaşmazlıkları Hız. Muhammed'in hakemliğiyle çözeceği bir düzeni esas alıyordu. Bu adım, toplumda birlik ve dayanışmayı artırıcı bir rol oynamıştır.⁶⁵

⁶⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 73-74.

⁶⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 169.

Hz. Muhammed, Medine'deki Münafıkların çıkardığı fitneler ve anlaşmazlıklar karşısında sabırlı ve temkinli bir yol izlemiştir. Onların nifak tohumları ekmesine rağmen açıktan bir çatışma ortamı oluşturmaktan kaçınmış, toplumda daha fazla ayrılık oluşmasını engellemeye çalışmıştır. Medine'nin liderlerinden biri olan Abdullah bin Übey, nifak çıkarmaya çalışırsa da Hz. Muhammed, ona karşı doğrudan bir yaptırım uygulamaktan ziyade sabırlı bir siyaset izledi. Bu tutum, Münafıkların Müslümanlar arasında açık bir çatışma çıkarmasını engelledi.⁶⁶ Hz. Peygamber kin gütmeyen ve affedici bir lider olarak da öne çıkmıştır. Zira onun bağışlayıcı tutumu, tarafların barışmasına ve toplumsal huzurun korunmasına katkı sağlamıştır. Nitekim Mekke'nin fethinde de yıllarca kendisine zulmeden Mekkelilere karşı eşsiz bir merhamet göstermiştir. “Bugün sizden hiçbiriniz aşağılanmayacaksınız; Haydi şimdi gidin, hepiniz serbestsiniz⁶⁷” diyerek Mekkelilerin tamamını affetmiş, bu davranışı Mekkelilerin kalplerinde derin bir iz bırakmıştır. Dolayısıyla Hz. Muhammed, toplumu bir arada tutan, anlaşmazlıkları çözerken yapıcı bir çerçeve sunan bir rehber olmuştur. O, sabır, merhamet ve adaleti birleştirerek toplumsal barışın ve dayanışmanın temelini atmıştır. Bu örnekler, onun liderliğinin sadece dini değil, aynı zamanda insani yönünü de göstermektedir.

Zulme/ Şiddete Maruz Kalma Karşısındaki Tutum:

İslam öncesi dönemde ve İslam'ın doğuşuyla birlikte, dünya şiddete yabancı değildi. Roma İmparatorluğu, Arap Yarımadası ve çevresindeki devletlerde, kabile içi ve kabileler arası ilişkilerde şiddet yaygındı. Mekke döneminde Müslümanlar, hatta Hz. Peygamber bile bu durumdan etkilenerek baskı, işkence ve tehditlere maruz kaldı.

Fakat olumsuzluklara rağmen tüm bu durumlara karşı sergilediği tutum ve tavır ile insanlık tarihine örnek olmuştur. Onun, zulme karşı ortaya koyduğu sabır, merhamet ve adalet ilkeleri hem bireysel hem de toplumsal çatışmaların nasıl çözülmesi gerektiği konusunda bizlere önemli rehberlik sunmaktadır.

Peygamberliğinin ilk yıllarında Mekke toplumunun şiddetli direnişiyle karşılaşan Hz. Peygamber, davet görevini yerine getirirken fiziksel ve psikolojik baskılara sabır göstermiştir. Mekke'nin liderleri, onu davasından vazgeçirmek için alay, tehdit ve boykot

⁶⁶ Nevzat Sağlam, “Münafıkların Lideri Olarak Abdullah b. Übey b. Selûl”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2023), 270.

⁶⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 227.

gibi yöntemlere başvurmuştur. Taif seferi, onun en zorlandığı anlardan biridir. Taifliler Hz. Muhammed'i taşlarla yaralamış, ancak o, bu şiddet dolu karşılamaya rağmen, Taif halkı için beddua etmeyi reddetmiş ve Allah'tan onlara hidayet dilemiştir. Bu olay, onun zulme karşı rahmet ve şefkati temsil eden yaklaşımının çarpıcı bir örneğidir. Ayrıca, Mekke dönemindeki boykot yılları, Hz. Muhammed ve Müslümanlar için çetin bir sabır imtihanı olmuştur. Müslümanlar, sürülerek toplumsal izolasyona ve açlığa mahkûm edilmiştir. Ancak, Hz. Muhammed bu süreçte, davasından taviz vermemeyi ve sabırla hareket etmeyi ümmetine telkin etmiştir. Bu duruş, onun uzun vadeli bir hedefe ulaşma yolunda fedakarlığı ve kararlılığını ortaya koymaktadır. Medine döneminde ise Hz. Muhammed, zulme uğrayan birey ve toplulukları koruma altına alan, adalet temelli bir toplum inşa etmiştir. Bedir, Uhud ve Hendek gibi savaşlarda, Müslümanlar, savunma amacıyla hareket etmiş; Hz. Muhammed savaşın şiddetini azaltmak için her türlü tedbiri almıştır. Hudeybiye Antlaşması, onun şiddet yerine barışçıl çözüm yollarının tercih edilmesi konusundaki hassasiyetini gösterir. Bu antlaşma sürecinde Müslümanların aleyhine gibi görünen maddelere rağmen, Hz. Muhammed'in sabrı ve barışçıl tutumu neticesinde, uzun vadede ümmetin lehine büyük kazançlar elde edilmiştir. En dikkat çekici örneklerden biri, Mekke'nin fetih süreci ve sonrasında yaşanmıştır. Mekkeliler, Hz. Muhammed ve ümmetine yıllarca şiddet ve zulüm uygulamışlarına rağmen, fetih esnasında Hz. Muhammed intikam almak yerine, genç yaşlı herkese gençlik ve af ilan etmiştir. Onun bu affı, düşmanlarının bile kalplerini kazanmasına ve birçoğunun İslam'a girmesine vesile olmuştur.⁶⁸

Hz. Peygamber, aile içi ve toplumsal şiddetle mücadelede bizlere sabır ve hoşgörüyü öğütlemiştir. Aile içi şiddet denildiğinde genellikle aile reisinin diğer bireylere uyguladığı baskıcı ve zorlayıcı davranışlar akla gelir. Bu tür bir tutum, ailedeki huzur, sevgi ve saygıyı yok ederek özellikle çocukların ve gençlerin karakterine olumsuz etkiler bırakır. Şiddet ortamında büyüyen bireyler, bu durumu normalleştirerek ileride aynı davranışları sergileyebilir. Bu döngüyü kırmak için sevgi ve saygının egemen olduğu bir aile ortamı oluşturulmalıdır.

⁶⁸ İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 2/13-135. Konunun kapsamlı olması nedeniyle olayları çalışmamızla alakalı olarak sınırlı ele aldık. Fakat günümüzde benzer durumlarla halen karşılaşmaktayız. Dolayısıyla bize ışık tutması açısından bu bölümün kitaptan detaylıca okunması kişiye daha faydalı olacaktır.

Toplumda şiddet bir iletişim ve problem çözme yöntemi haline geldiğinde, basit sorunlar bile büyük olaylara yol açabilir. Hz. Peygamber hem aile içi hem de toplumsal şiddeti önlemek için örnek olmuş, sevgi ve saygıya dayalı bir yaşam tarzını benimsemiştir. Evinde hiçbir zaman hanımlarına, hizmetçilerine ya da çocuklara şiddet uygulamamış aksine bu tür davranışları menetmiştir. Hz. Aişe, onun hiçbir canlıya vurmadığını, kadınlara yönelik şiddeti de sert bir şekilde eleştirdiğini belirtmiştir. Nitekim “Mü’minlerin iman bakımından en mükemmeli, huyu en iyi olanıdır. Hayırlınız, kadınlarına karşı hayırlı olanlardır”⁶⁹ ve “Allah beni zorba değil, kolaylaştırıcı bir öğretmen olarak gönderdi”⁷⁰ hadisleri bu konuda bizlere rehber olmaktadır.

Şiddeti önlemede eğitim, sabır ve adalet ilkelerini benimseyen Hz. Peygamber, bizlere ahlaki bir örneklik sunmuştur. Onun hayatı, sabrın, hikmetin ve hoşgörünün somut bir örneğidir ve bu özellikler hem bireysel hem de toplumsal çözüm yolları arayan herkes için önemli bir rehberlik sunar. Nitekim günümüzün en büyük problemlerinden iletişim zorluğu karşısında bu ilkeleri benimsemek hem bizi hem de karşımızdakini sakinleştirmeye yardımcı olabilmektedir. Bu, şiddet karşısında susmak ya da pasif kalmak olarak görünmemeli aksine olay büyümeden makul bir sonuca varılması için en ideal yöntemdir. Ailede, iş yerinde ya da toplumun olduğu herhangi bir yerde öfke kontrolü önce bizi sonra da karşımızdakini korur.

Zararlı Alışkanlıklar ve Ahlaki Problemler Karşısındaki Tutum:

Hz. Peygamberin risâlet görevinde insanları sadece dini öğretilerle değil, aynı zamanda ahlaki değerlere ve toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik bir anlayışla eğitmesi önemli bir yer tutmaktadır. Toplumun içki, kumar, şiddet, bencillik gibi zararlı alışkanlıklarla bozulmuş yapısını düzeltme adına ortaya koyduğu tutum, yalnızca dönemin Arap toplumunu değil, tüm insanlığa ışık tutacak nitelikteydi. İslam’ın zararlı alışkanlıklar ve ahlaki problemler karşısındaki tutumu, toplumsal barış, bireysel sağlık ve ahlaki erdemlere dayalı bir yaşam biçimini amaçlamaktadır. Nitekim ilk yasaklanan zararlı alışkanlık, akli melekeleri sınırlandırarak bireysel ve toplumsal sorunlara yol açmasından dolayı içki olmuştur.

⁶⁹ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 1/307. Bu hadis “Radâ” (Emzirme) bölümünün 11. hadisidir.

⁷⁰ Müslim, “Talak”, 29.

İslam öncesi Arap toplumunda içki hem bireysel hem de toplumsal yaşantının vazgeçilmez bir parçasıydı. Ancak içkinin, bireylerin akıl ve beden sağlığı üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler, sosyal yapıyı bozma ve bireyler arasında fitneye yol açma potansiyeli, Hz. Muhammed’i içki yasağını getirmeye yönlendirmiştir. Örneğin Hz. Hamza bir gün sarhoşken, Hz. Ali’ye ait iki deveyi keser. Hz. Ali durumu Hz. Peygamber’e şikâyet eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Hamza’ya giderek ona kızar.⁷¹ Bir başka örnekte ise, içki yasağı henüz gelmemişken, Abdurrahman b. Avf, Ensardan bir kişinin evinde içki içerek akşam namazını kıldırır ve Kâfirûn Sûresi’ni yanlış okur. Bu olayın ardından “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın”⁷² ayeti nazil olmuştur. İslam’ın ilk yıllarında, içkinin öncelikle günah olduğu belirtilmiş, zamanla daha sert yasaklarla bu alışkanlığın sona erdirilmesi emredilmiştir. Kuran’da ve hadislerde içkinin, akli zayıflattığı, sağlıklı düşünmeyi engellediği, bireylerin psikolojik ve fizyolojik sağlığını bozduğu bir anda değil kademe kademe ifade edilerek yasaklanmıştır.⁷³ Ayrıca, içki içmenin ailevi sorunları artırdığı ve toplumsal huzuru tehdit ettiği vurgulanmıştır. Hz. Peygamber içki yasağının sadece dini bir emir olmadığını, aynı zamanda bireyin ve toplumun sağlığını koruyan bir önlem olduğunu ifade etmiştir.

Benzer şekilde, kumar ve oynarken fal okları kullanmak o dönemde yaygın bir diğer zararlı alışkanlıklardandı. Kumarın, insanlar arasında adaletsiz kazançlar sağladığı, toplumsal bağları zayıflattığı ve bireyleri maddi olarak yoksullaştırdığı gözlemlenmiştir. Hz. Muhammed, kumarı yasaklayarak, toplumsal adaletin ve bireysel huzurun korunmasına yönelik bir adım atmıştır. Kumarın, kişileri birbirine düşürdüğü, sosyal düzeni bozduğu ve insanların haksız kazançlar elde etmelerine yol açtığı tespit edilmiştir. İçki ve kumarın yasaklanması, İslam’ın, sadece bireysel inancı değil, aynı zamanda toplumsal huzuru da korumayı hedefleyen bir yaklaşımının örnekleridir.

Hz. Muhammed’in zararlı alışkanlıklar ve ahlaki problemler karşısında gösterdiği duyarlılık, yalnızca dini öğretilerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapıyı

⁷¹ Hasan Tahsin Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzul* (Konya: Yenikitap Basımevi, 1985), 4/149-150.

⁷² Nisa, 4:43

⁷³ Nahl, 16:67, Nisa, 4:43, Maide, 5:90. “Kim dünyada şarap içer sonra da tevbe etmez ise kendisine ahirette cennet şarabı haram olur” Muhammed Fuad Abdalbaki, *Buhari ve Müslim’in İttifak Ettiği Hadisler*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Kitabevi, 2021), 421.

güçlendirmeye ve bireylerin ahlaki değerlerini korumaya yönelik olmuştur. İçki ve kumarın yasaklanması, onun, sadece bireysel erdemleri değil, aynı zamanda toplumların sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için gerekli olan değerleri savunduğunu gösterir. Onun zararlı alışkanlıklar ve ahlaki bozukluklar karşısındaki tutumu, toplumsal barışı, huzuru ve sağlıklı bir yaşamı teşvik eden bir öğreti olarak günümüze kadar etkisini sürdürmektedir.

Günümüzde ise bağımlılığın çeşitleri artmıştır. Sigara, uyuşturucu, alışveriş, sosyal medya gibi bağımlılıklar, bireylerin sağlığını ve toplumsal yaşamlarını olumsuz yönde etkileyen önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Sigara ve uyuşturucu kullanımı, beden sağlığını doğrudan etkileyerek pek çok hastalığa yol açarken, psikolojik ve sosyal sorunlara da neden olmaktadır. Alışveriş bağımlılığı, bireylerin maddi durumlarını sarsmakta ve psikolojik bir tatmin sağlama amacı taşıırken, sosyal medya bağımlılığı ise gerçek yaşamdan kopmaya, insan ilişkilerinin zayıflamasına ve yalnızlaşmaya neden olmaktadır.

Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in zararlı alışkanlıklara karşı geliştirdiği tutum, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Sigara, uyuşturucu ve diğer bağımlılık yapan alışkanlıklar, sadece bireyin sağlığını değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı da olumsuz yönde etkilemektedir. İslam'ın zararlı alışkanlıkları yasaklama anlayışı, bu bağımlılıkların önlenmesi ve toplumda sağlıklı bir yaşamın sürdürülmesi adına bir rehber olma özelliği taşır. Özgecilik, bencilliğin tersine, bireylerin birbirlerini gözetmesi ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi gerektiğini öğreten bir değer olarak, bu modern bağımlılıklara karşı da etkili bir çözüm sunmaktadır.

Doğal Afetler ve Hastalıklar Karşısındaki Tutum:

İslam öncesi cahiliye toplumunda ve ilk Müslümanların hayatında salgın hastalıklar, toplumun gündelik yaşamını etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Bu durum, özellikle Mekke'de doğan çocukların, salgın hastalık korkusuyla sütannelere verilerek şehir dışına çıkarılmasında açıkça görülür. Hz. Peygamber'in de bu amaçla sütanesi Halime'ye verilmesi, çöl havasının sağlıklı bulunması ve şehirdeki hastalıklardan korunma amacı taşır. İki yılın sonunda süttan kesildiğinde, annesinin onu yeniden Halime'ye göndermek istemesinin sebeplerinden biri de şehirde yaygın olan çocuk

hastalıklarıdır. Ancak bu dönemdeki hastalıklar, günümüzdeki gibi geniş çaplı ve öldürücü salgınlardan ziyade, daha sınırlı risk durumları olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴

Hz. Peygamber'in nübüvveti sonrası dönemde de salgın hastalıkların varlığına dair rivayetler mevcuttur. Medain'de 627 yılında görülen ve Şîraveyh *taun* adıyla anılan bir salgın, Bizans topraklarında görülen bir hastalık nedeniyle Tebük Gazvesi'nin savaşmadan sona erdirilmesi ve Hayber'deki sıtma salgınlarına duyulan korku bu durumu açıkça ortaya koyar. Hem hadislerde hem de sahabe ifadelerinde sıkça geçen veba ve taun terimleri, dönemde salgın hastalıkların bilindiğini gösterir. Taun, daha çok modern tıpta "hıyarcıklı veba" olarak bilinen, lenf düğümlerinde iltihaplanma ve yüksek ateş gibi semptomlarla seyreden bir hastalığı ifade eder. Bununla birlikte, Medine'ye hicret eden sahabelerin, iklim değişimi nedeniyle sıtma ve veba benzeri hastalıklarla karşılaşmaları sıkça yaşanmıştır. Bu hastalıklar Hz. Ebu Bekir ve Bilâl-i Habeşî gibi sahabeler üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır.⁷⁵ Medine'de hastalanan Bilâl-i Habeşî'nin, bu duruma kendilerini zorlayanlara "Allah'ım bizi yurdumuzdan çıkarıp bu vebalı yere sokanlara Sen lanet et!" diye beddua etmesi, Hz. Peygamberin "Allah'ım! Bize Medine'yi Mekke'den daha çok sevdin. Bizi vebadan kurtar ve Medine'de bulunan bu salgını da Cuhfe'ye naklet"⁷⁶ diye dua etmesi yaşanan zorlukları ortaya koymaktadır.⁷⁷

Hz. Muhammed, doğal afetler ve salgın hastalıklar karşısında hem pratik hem de manevi bir rehberlik sergilemiştir. Salgınlarla ilgili, "Bir yerde veba olduğunu işittiğinizde oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde salgın varsa oradan çıkmayın"⁷⁸ tavsiyesi, modern karantina uygulamalarını hatırlatır. Ayrıca, toplumun batıl inançlardan uzaklaşması için doğal olayların Allah'ın birer kudret nişanesi olduğunu vurgulamış, olaylar karşısında ibadet ve Allah'a yönelme bilincini teşvik etmiştir. Oğlu İbrahim'in vefatı sırasında gerçekleşen güneş tutulmasını, halkın inançlarını düzeltmek

⁷⁴ Şuayip Seven, "Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemindeki Salgın Hastalıklar ve Bunlara Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*, ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020), 272.

⁷⁵ Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Erken Dönem İslam Tarihinde Salgınlar Karşısında Müslümanların Tutumu: Algı Biçimi, Manevi Yaklaşım ve Tedavi Yollarına Dair Bir Araştırma", *Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Disiplinlerarası Araştırmalar*, ed. Ömer Faruk Söylev vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 33.

⁷⁶ el-Buhari, "Menâkıbu'l-Ensâr", 46.

⁷⁷ el-Buhari, "Fedâilu'l-Medine", 11. (Hadis No.1889)

⁷⁸ el-Buhari, "Tıb", 30.

adına, “Güneş ve ay, bir kişinin doğumu ya da ölümü sebebiyle tutulmaz. Siz bunların tutulduğunu görürseniz tekrar açılana kadar namaz kılın ve dua edin!”⁷⁹ diyerek açıklamış ve bu olayların doğanın işleyişine bağlı geliştiğini dolayısıyla böylesi bir durumla karşılaşıldığında Allah’a dua edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Doğal afetler karşısında alınması gereken tedbirlere de vurgu yapan Hz. Muhammed, Tebuk Seferi sırasında sahabeleri fırtınaya karşı uyararak önlem almayı öğretmiş; günlük hayatta yangın tehlikesine karşı lambaların söndürülmesini, tehlikeli yerlerde uyunmamasını ve fırtınalı havalarda deniz yolculuğundan kaçınılmasını tavsiye etmiştir. Böylelikle, felaketlerin zararını en aza indirme konusunda insanlara örnek olmuştur. Bu yaklaşım hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk bilinci oluşturarak, günümüz anlayışıyla uyumlu bir tedbir-tevekkül dengesini ortaya koymaktadır.

Hurafe ve Batıl İnançlar Karşısındaki Tutum:

Hz. Muhammed, peygamberlik süreci boyunca hurafeler ve batıl inançlarla mücadele etmiş, akıl, bilgi ve inanç temelli bir dini anlayışın yerleşmesine öncülük etmiştir. İslam öncesi Cahiliye döneminde yaygın olan batıl inanışlar, dini değerleri tahrif ederek bireylerin inançlarını zedeleyen unsurlar içermekteydi. Hz. Peygamber, bu tür inanışların yanlışlığını açıkça ortaya koymuş ve insanları tevhid inancına, doğru bilgiye ve sağlam bir akideye yönlendirmiştir.

Cahiliye toplumunda geleceği bilme iddiasında bulunan kahinler (arraf) ve falcılar oldukça yaygındı. Hz. Muhammed, bu tür uygulamaları kesin bir şekilde yasaklamış ve geleceği yalnızca Allah’ın bilebileceğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber kehanete inanmanın imanla bağdaşmadığını belirtmiş, kahinlere başvuruların ibadetlerinin kabul görmeyeceği uyarısında bulunarak bu tür inanışların dine zararını vurgulamıştır. Benzer şekilde, toplumda yaygın olan uğursuzluk inançlarını reddetmiş, olayların veya nesnelere uğursuzluk getirdiğine inanmanın kişiyi şirke götürebileceğini ifade etmiştir. Nitekim onun “Kim bir kâhine uğrar ve onun söylediklerini tasdik ederse Muhammed’e

⁷⁹ el-Buhari, “Kûsuf”, 13.

indirilenden berî olur, kim de kâhine gelir ve fakat söylediklerini tasdik etmezse kırk gün namazı kabul edilmez”⁸⁰ ifadesi konunun ciddiyetini belirtmektedir.

Büyü ve sihir gibi uygulamalar da Hz. Muhammed tarafından kesin bir şekilde yasaklanmıştır. “Kim düğüm yapar sonra ona üflerse sihir yapmış olur. Kim sihir yaparsa şirk koşmuş olur. Kim de (kendisini koruması için nazarlık ve benzeri) bir şey takarsa o taktığı şeyin korumasına havale edilir.”⁸¹ Bu hadisten anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber büyüü büyük günahlar arasında saymış, bu tür uygulamaların bireylerin imanını zayıflatacağını ve toplumda ahlaki çöküntüye yol açacağını ifade etmiştir. Ayrıca, büyü gibi uygulamaların Allah’a şirk koşma tehlikesini beraberinde getirdiğini vurgulamıştır.

Doğa olaylarının yanlış yorumlanması da Peygamber’in mücadele ettiği batıl inançlar arasında yer almıştır. Nitekim bir önceki bölümde belirttiğimiz ay ve güneş tutulmalarının önemli bir kişinin doğumu veya ölümüyle ilişkilendirilmesi inancını reddetmiş ve bu olayların Allah’ın kudretine işaret eden tabii olaylar olduğunu açıklamıştır.

Hz. Peygamber, hurafelerin toplumda ahlaki çöküntüye, ekonomik sömürüye ve inanç zayıflığına yol açtığını belirtmiş; bu tür inanışların yaygınlaşmasının cehaletten, inanç boşluğundan ve dini kaynaklardan uzaklaşmaktan kaynaklandığını ifade etmiştir. Onun bu tutumu, bireylerin zihinsel berraklığını, toplumsal huzuru ve dini değerlerin korunmasını sağlamıştır.

⁸⁰ Müslim, “Selâm”, 125.

⁸¹ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *Sünen-i Nesai Tercemesi*, çev. Parlıyan Abdullah (Konya: Konya Kitapçılık, 2005), 1/4011.

SONUÇ

Bu çalışmamızdan hareketle diyebiliriz ki Hz. Muhammed'in hadisleri bireysel manevi gelişim hem de toplumsal barış için büyük önem taşır. Hz. Peygamberin rehberlik anlayışı, insanları sadece dini açıdan değil, psikolojik, sosyal ve ahlaki açıdan da bütüncül bir şekilde ele alır. Günümüzde, bireylerin manevi ve psikolojik sağlığını korumak için benzer bir yaklaşım benimsemek, bireysel ve toplumsal huzuru sağlamada etkili olabilmektedir. Dolayısıyla çalışmamızı şu başlıklar etrafında değerlendirebiliriz:

Bireysel Manevi Gelişim: Hz. Peygamberin rehberliğinde, her bireyin farklı ihtiyaçları ve özellikleri olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Bu, günümüzde de manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarında üzerinde önemle durulan bir ilkedir. Nitekim her insan ayrı bir âlem misali her bireyin ihtiyacı farklıdır. Dolayısıyla manevi rehberlikte bireylerin duygusal ve ruhsal ihtiyaçlarını anlamak, onların gelişimine uygun çözümler sunmak, kişisel huzurun sağlanmasına yardımcı olur.

Toplumsal Huzur ve Adalet: Hz. Peygamberin toplumsal değerlere verdiği önem, adalet, hoşgörü, sabır, empati ve dayanışma gibi erdemlerin toplumda barış ve huzur getirdiğini göstermektedir. Bugün, bu erdemlerin sosyal hayatta benimsenmesi, toplumsal sorunlara karşı daha etkili çözümler üretilmesine yardımcı olabilmektedir. Dolayısıyla bireyden hareketle birbirimize karşı olan davranışlar sadece bireysel ilişkileri değil toplumsal düzeni ve iletişimi etkilemektedir.

Zorluklarla Başa Çıkma: Peygamberimizin zorluklar karşısında gösterdiği sabır, dayanıklılık ve tevekkül, günümüzde de insanların karşılaştıkları zorluklarla başa çıkabilmesi için güçlü bir rehberlik sunar. Bireylerin, hayatlarındaki zorlukları birer imtihan olarak görmesi ve manevi olarak gücünü bu imtihanlarla başa çıkmak için kullanmaları, ruhsal dengeyi koruyabilmektedir.

Sonuç olarak, Hz. Muhammed'in rehberlik anlayışı, sadece dini bir perspektiften değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik bir çerçeveden de ele alındığında, bireylerin manevi gelişimini ve toplumsal huzuru destekleyen evrensel bir model sunmaktadır. Bu modelin günümüz toplumlarında uygulanması, bireysel ve toplumsal düzeyde büyük bir değişim ve iyileşmeye yol açabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulgaki, Muhammed Fuad. *Buhari ve Müslim'in İttifak Ettiği Hadisler*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Kitabevi, 2021.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Beyrut: Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî, 1985.
- Akpınar, Yeliz Yelen. "Maneviyat, Manevi Bakım ve Manevi Bakımın Hemşirelikte Önemi". *Yozgat Bozok Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2/3 (2020), 127-140.
- Asamoah, Godfried. "Impact Of Pastoral Counseling And Care On Church Growth: A Literature Review And Conceptual Framework Development". *Interdisciplinary Research Journal of Theology, Apologetics* 2/1-2 (2018).
- Belen, Zeynep Fatma. *Manevi Danışmanlıkta Bibliyoterapi Tekniği Ve Uygulanması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*. ed. Muhammed Züheyr b. Nasr. Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 2001.
- Buhari, Muhammed b. İsmâil el-. "Megâzi". *el-Camiü's-Sahih*. ; İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- Coşkun, Fatma. "Dünden Bugüne Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri". *İlahiyat: Akademik Araştırmalar Yıllığı* 5 (2022), 71-91.
- Çağlan, Kevser - Göcen, Gülüşan. "Psikolojik Yardım Almanın Dini / Manevi Açısından Damgalanması ve Bu Süreci Yaşayanların Manevi Danışmanlık Hizmetlerinden Beklentileri". *Değerler Eğitimi Dergisi* 18/39 (2020), 137-172.
- Durmuşlar, Zeynep Kübra. "Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi". *İlsam Akademi Dergisi* 1/2 (2021), 229-249.
- Emiroğlu, Hasan Tahsin. *Esbab-ı Nüzul*. 15 Cilt. Konya: Yenikitap Basımevi, 1985.
- Erkan, Arif. *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2. Basım, 2004.
- Gökmen, Ayşe. "Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik' Çalışmaları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (2017-2020)". *Akif* 51/1 (2021), 174-195.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. "Edeb". *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Mâce, Ebû ' Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Şu' ayb el-' Arna'ût. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l- ' Âlemiyye, 2009.
- Kızılgöçer, Muhammed. "Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Temel Nitelikler, İlkeler ve Yöntemler". *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*. ed. Mustafa Köylü - Eyüp Şimşek. 261-280. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

Yayını, 2020.

- Kocaman, Kasım. “Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özel Eğitim Yöntemleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/70 (2020).
- Koç, Mustafa. “Manevi(Psikolojik) Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma-I”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 201-237.
- McClure, Barbara. “Pastoral Care”. *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*. 269-278, 2012.
- Memiş, Hülya. *Manevi Danışmanlık Uygulamalarının Ergenlerin Ergenlik Sorunlarıyla Başa Çıkma Düzeylerine Etkisi*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. “İman”. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire, 1374.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen-i Nesai Tercemesi*. çev. Parlıyan Abdullah. 3 Cilt. Konya: Konya Kitapçılık, 2005.
- Özköse, Kadir. “Tasavvuf Psikolojisinde Ruh Sağlığı”. *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi* 255 (2022).
- Sağlam, Nevzat. “Münafıkların Lideri Olarak Abdullah b. Übey b. Selûl”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2023), 268-288.
- Seven, Şuayip. “Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemindeki Salgın Hastalıklar ve Bunlara Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar*. ed. Ejder Okumuş. 267-296. Ankara: Eskiye Yayınları, 2020.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Söylev, Ömer Faruk. *Türkiye’de Dini Danışma Ve Rehberlik- Alanları, İmkânları Ve Yöntemleri - (Diyabet İşleri Başkanlığı Örneği)*. Uludağ Üniversitesi, 2014.
- Şirin, Turgay. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Şirin, Turgay. *Manevi Danışma ve Rehberlik’ de Yeni Bir Model Önerisi: İ.H.S.A.N. Modeli ve Vaka Sunumu. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Şirin, Turgay. *Manevi Danışmanlıkta İhsan Modeli*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*. ed. Abdullah Parlıyan. 3 Cilt. Konya: Konya Kitapçılık, 2004.
- Yılmaz, Abdullah Servet. “Hz. Peygamber’in Eğitim Metodunda ‘Bireysel Farklılıklar’ İlkesini Gözetmesi”. *Hadith* 5 (2020), 73-104.
- Yılmaz, Arzu. *Manevi Danışmanlık ve Affetme Yönelimli Terapiler*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2022.
- Yılmaz Gömbeyaz, Melek. “Erken Dönem İslam Tarihinde Salgınlar Karşısında

Müslümanların Tutumu: Algı Biçimi, Manevi Yaklaşım ve Tedavi Yollarına Dair Bir Araştırma”. *Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Disiplinlerarası Araştırmalar*. ed. Ömer Faruk Söylev vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.

“Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği”. Erişim 18 Ekim 2014.
<https://mdr.org.tr/mdr-nedir/>